

ÎNVĂȚĂMÎNT — CULTURĂ — SOCIETATE

Aurelian Bondrea, *Sociologia culturii*, București, Edit. didactică și pedagogică, 1981

Elaborarea unui manual de sociologia culturii, implică, din capul locului, multiple dificultăți. Predominante sînt cele de natură epistemologică intrinsec, într-un astfel de demers, conceptul-cheie (cel de cultură), se bucură de o abordare și definire prolifică, planurile intersectîndu-se sau suprapunîndu-se adesea și dînd naștere unor cîmpuri analitice variate; culturologia, teoria culturii, filozofia culturii, antropologia culturală și altele. În acest cadru, deși sînt de remărcat acumulări bogate, perspectiva sociologică este mai puțin încheiată și relativ tributară celor amintite mai sus. Totodată, constituirea sociologiei culturii, ca ramură a sociologiei, trebuie să-și alege resursele în teoria sociologică generală, neputînd fi însă izolată de alte diverse abordări ale fenomenelor culturale. Ceea ce face ca, deseori, să rezulte un tablou mozaicat, modalitatea și nivelul sociologic al cunoașterii culturii fiind precumpănitor declarate, nu și construite ca atare.

Avem în vedere, de asemenea, multitudinea și caracterul fragmentar al cercetărilor empirice asupra culturii, ceea ce îngreunează considerabil efortul de generalizare teoretică sistematică. În sfîrșit, dacă vom lua în considerare și diversitatea mare a opțiunilor ideologice care traversează cîmpul cercetării sociologice a culturii, vom conchide că paleta dificultăților este cu mult mai mare.

Lucrarea la care ne referim a fost elaborată cu conștiința acestor dificultăți, iar opțiunea rezolutivă a autorului — menită să le depășească și mărturisită ca atare — este aceea a înscrierii demersului pe ruta ce se întinde, „de la cunoașterea culturii, la acțiunea culturală” (p. 6). Introducerea unui punct de vedere acționalist, servită însă, de o consecventă poziție deterministă și de o adecvată analiză structurală a culturii, va permite autorului desfășurarea unui spațiu ideatic fecund, care lasă loc explicit pentru numeroase abordări ulterioare. Trebuie să avem în vedere, de asemenea, faptul că necesitățile de ordin formativ au fost precumpănitoare, aflîndu-ne în fața unui manual destinat cu precădere

studenților din institutele cu profil artistic. O dovedește structura de ansamblu a lucrării, care cuprinde teoria sociologică a culturii (în prelungirea unor elemente de sociologie generală), metodologia cercetării și acțiunii culturale și probleme actuale ale politicii culturale și organizării culturii în țara noastră.

Lucrarea pendulează, permanent, între exigențele tratării didactice, ale traducerii logicii științei în logica disciplinei predate (lanț de definiții ale noțiunilor, enumerarea diferitelor puncte de vedere și a autorilor lor, desfășurarea concentrată a ideilor etc.) și cerințele tratării sistematice (construcția unui model generic al abordării, convergența ideilor despre construcția statutului epistemologic al sociologiei culturii, selecția surselor informaționale în virtutea scopurilor particulare ale demonstrației și altele). Reușind să imbine cele două modalități, lucrarea capătă o valoare și o semnificație instrumentală și teoretico-metodologică.

În mod necesar s-a impus introducerea unui capitol rezervat definirii sociologiei ca știință a realității sociale și, în speță, prezentării succinte a principalelor curente teoretico-metodologice, precum și a unora dintre conceptele de bază (sistem și structura socială, relație socială, clasă socială etc.). Capitolul, avînd scop formativ și înscriindu-se în logica tratării didactice, subliniază ideea analizei socialului ca „sistem de interdependențe” (perspectivă semnificativ servită și de anume mutații în „divorțul” actual față de funcționalism, operat de un sociolog reputat ca Raymond Boudon, în recenta sa lucrare *La Logique du social*, Paris, Hachette, 1979).

Este îndusă, așadar, o productivă perspectivă dialectică, urmărită ca atare în particularizările ulterioare, în spațiul conturării statutului generic al sociologiei culturii (p. 21—23).

Contribuțiile preliminare asupra acestui statut au calitatea de a ne oferi un model analitic elaborat cu grija delimitării cit mai clare a atributului său de a fi sociologic. Ceea ce se reușește, într-o mare măsură, atît prin precizări de ordin general (p. 23), cit și prin

distincții de tip operațional, concentrate sistematic în reliefaarea raporturilor sociologiei culturii cu filozofia culturii, axiologia, psihologia, etica, științele artei și literaturii, antropologia și etnografia-etnologia (p. 31—41). Acest demers al autorului este mediat de definiția pe care o dă culturii (p. 29): „Cultura, deci, poate fi definită ca totalitate de valori materiale și spirituale ale omenirii ajunse pe un anumit prag al dezvoltării, produse ale cunoașterii și practicii umane (create, transmise și asimilate în procesul social-istoric)”. Definiția, destul de largă în acest punct al construcției lucrării, se va contura însă mai nuanțat și mai restrictiv pe parcurs, pe măsură ce autorul introduce în analiză probleme particulare. O reținem, oricum, ca atare, și pentru că se conjugă cu cea din Programul P.C.R., formulată într-un limbaj politic.

Dealtfel, și relevăm aceasta ca un substanțial merit al lucrării, autorul se preocupă constant de asimilarea documentelor de partid, prin traducerea mesajului lor ideatic din limbajul politic în cel sociologic, ceea ce asigură argumentării nu numai o ridicată „rată de actualitate” și de angajare, ci și multă fluentă.

Desigur, pe măsură ce își dezvoltă lucrarea, autorul introduce mereu noțiuni noi, care dau naștere unor grade progresive de complexitate analitică. Remarcăm însă că, referindu-se pertinent la autori clasici și contemporani, marxisti și nemarxisti, autorul construiește o perspectivă unitară și consecventă asupra culturii, având mereu în vedere sistemul dinamic al culturii naționale, decompozabil în cîteva subsisteme: cel al culturii acumulate („cultura obiectivă”), al circulației culturii („sociodinamica culturii”), al organizării și conducerii culturii și al cunoașterii proceselor culturale. Punctul de vedere sociologic se va construi atît prin cercetarea succesivă a acestor subsisteme (decupajul „ontologic”), cît și prin surprinderea permanentă a efectului dialectic de complementaritate, ce se naște în relațiile dintre sociologia culturii și alte abordări ale culturii (decupajul „epistemologic”).

Apreciem ca atare strădania de a ni se oferi o sociologie a culturii care este capabilă să se constituie, deopotrivă, prin complementaritate (viziune modernă în epistemologia științelor sociale) și prin alcătuirea propriului său sistem de referință „obiectual”, a unor concepte proprii și a unor metode și tehnici specifice. Nu mai puțin interesantă și — pînă acum — solitară în felul său ni se pare integrarea permanentă, în cîmpul tratării, a contribuțiilor sociologice pe care le-au avut și le au mulți dintre gînditorii români, în special Dimitrie Gusti, care se bucură de o

tratare restitativă aparte, într-un mod evaluativ nou, în comparație cu ceea ce s-a scris pînă acum despre Școala sociologică de la București.

Analizînd, în continuare, structura și funcționalitatea sistemului cultural, lucrarea se delimitează critic de unul dintre cele mai reprezentative modele de abordare, preluat în diferite feluri și de multe dintre orientările actuale: cel al lui Pitirim Sorokin. Dealtfel, în întregul său cuprins, urmărind să construiască o perspectivă manifest sociologică asupra culturii, bazată pe concepția materialist-dialectică și istorică, lucrarea are o activă tentă ideologic-critică, fiind tratate cu pertinentă augmentativă diferite curente și orientări, cum ar fi funcționalismul (cu precădere) evoluționismul, difuzionismul, mutaționismul și altele, majoritatea în legătură cu problemele dinamicii culturale, care fac obiectul capitolului V (p. 140—163). Propunînd abordarea structurii sociale ca „principiu activ” al structurii culturii și definind noțiunile adiacente în acest cadru analitic, lucrarea aduce în dezbatere teze și idei fructuoase pentru un demers sociologic științific, unele dintre acestea doar schițate sau amintite succint, dar deschizătoare de interesante ipoteze pentru studii ulterioare. Considerăm că în acest context se înscrie în special abordarea nivelurilor de analiză a sociodinamicii culturii, unde cîmpul conceptual devine pregnant sociologic (îndeosebi pe cel de-al doilea nivel), operîndu-se cu concepte cum ar fi: variația culturală, procese cumulative, difuziune și mobilitate culturală, inovație, revoluție și mutație culturală și altele.

Lucrarea, optînd pentru o abordare care să lege unitar principiile istoricismului, determinismului și integralismului și să deschidă — în plan operațional — calea argumentării validității acestora, ne oferă observații substanțiale asupra particularităților progresului cultural ca rezultat a dialecticii tradiției — inovație și continuitate — discontinuitate în evoluția fenomenelor culturale.

Considerăm că, în analiza dinamicii culturii (Cap. V), s-ar fi impus tratarea mai largă a problemelor valorizării, ca probleme de tip sociologic, după ce s-ar fi insistat mai mult asupra definirii structurii de valoare pe care o comportă sistemul cultural (în cap. III).

În lucrare, problemele difuziunii culturale sînt tratate atît în cadrul „descifrării” sistemului dinamicii culturii, cît și în cadrul unei abordări anume, căreia i se consacră capitolul VI, cu conceptele de cultură de masă, comunicație de masă și circuit social al culturii. Tonul critic — constructiv al textului, informația bogată și „la obiect” conferă acestei părți o substanțială capacitate demonstrativă și de degajare a unor opinii personale,

originale, mai cu seamă în ce privește funcțiile de comunicare culturală ale sistemului.

Am lăsat la o parte, cu bună știință, referirile la două capitole (IV și VII) care fac corp comun, construind o consistentă perspectivă sociologică asupra sferelor culturii și politicii culturale în țara noastră, ceea ce dă lucrării un caracter aplicativ manifest și o plasează în plină actualitate. Totodată, este de semnalat — ca un considerabil plus al manualului — includerea unui capitol despre metodele cercetării sociologice a culturii (servit de exemple și rezolvări de probleme), precum și a unei anexe care cuprinde recomandări sistematice pentru activitatea din seminarul studentesc.

Lucrarea *Sociologia culturii* face un meritat și consistent serviciu învățămîntului, cercetării științifice și practicii social-culturale. Elabo-

rarea ei în forma actuală a fost precedată de tipărirea unor note de curs, de experimente didactice și de cercetare — acțiune (antrenarea studenților în echipe de cercetare la teren, în diferite zone ale țării, implicarea lor în acțiunile din sistemul festivalului național „Cîntarea României”), de prelucrarea unui set de informații bibliografice bogat și adecvat, din literatura românească și de peste hotare, clasică și contemporană. Astfel ni se prezintă acum ca o primă sinteză în literatura sociologică din țara noastră. O evidențiem ca atare, nu numai pentru conținutul său tematic, ci și pentru valoarea sa instrumentală, practic-aplicativă.

Aculin Cazacu

Universitatea București

Gina Stoiciu, *Orientări operaționale în cercetarea comunicării de masă*, colecția „Biblioteca de sociologie”, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1981

Lucrarea Ginei Stoiciu, cercetătoare la Centrul de cercetări sociologice al Universității din București, reprezintă o încercare de a plasa cercetarea comunicării de masă pe traiectoria profesionalizării, elaborind răspunsuri proprii, teoretice și metodologice, problemelor puse de obiectul studiat. Apariția acestei lucrări valoroase dislocă un oarecare „vid” în literatura de specialitate din ultimii 7—8 ani. Cărțile dedicate acestui domeniu se grupează către începutul anilor '70 și sînt, în general, caracterizate fie prin ilustrativism teoretic (trezirea în revistă a unor idei, teorii și rezultate ale cercetărilor din alte țări), fie prin empirism metodologic (în cazul în care au avut la bază cercetări proprii). Lucrarea pe care o semnalăm depășește, în mare parte, aceste limite. „exercițiile de teorie și metodă” ale autoarei trădînd ambiția constructivă de a prezenta ceva nou, ambiție care nu rămîne descoperită la nivelul rezultatelor.

Structura cărții, ca de altfel întreg discursul ideatic, ilustrează o gândire bine ordonată și un control logic constant al expunerii. În mod firesc, lucrarea debutează cu definirea unor concepte generale implicate de, sau corelate cu, comunicarea de masă (mass media, cultura mass media, cultura de masă), precum și a relațiilor dintre ele, continuînd cu o incursiune rapidă, dar nu mai puțin relevantă, în istoria principalelor teorii și paradigme care au stat la baza cercetărilor în acest domeniu.

Ideea care face legătura cu partea a doua a lucrării, *Teorii și metode în studiul comunicării de masă*, se referă la corelația intimă care se stabilește între tipul de tehnologie și limbaj: „fiecăre medium „construiește” evenimentul în funcție de limbajul său specific; de aceea informația transmisă poate fi definită, mai degrabă ca o reorganizare a cunoștințelor decît ca o prelungire a lor” (p. 43), ceea ce reprezintă o poziție mult atenuată față de categoricul „the medium is the message” lansat de McLuhan. În acest fel, lucrarea aduce în prim plan o orientare în cercetarea comunicării de masă, situată oarecum „în amonte” față de cercetarea sociologică propriu-zisă, dar nu întru totul străină de aceasta: analiza mesajului. Pentru a înțelege mai exact necesitatea acestui tip de orientare analitică, propusă de lucrare, ne vom referi la principalele ei postulate teoretice și metodologice.

1. Comunicarea de masă este rezultanta întrepătrunderii a trei planuri ontologice, distincte la nivel analitic: a. în primul rînd, comunicarea de masă apare, într-un sens restrîns, ca *proces de comunicare* ceea ce înseamnă, în esență, elaborarea, transmiterea și recepționarea de mesaje. Pe plan metodologic aceasta face necesară *analiza la nivel sintactic*, cu alte cuvinte analiza structurii mesajului. Ca rezultat al acestui tip de analiză, lucrarea ne oferă un „model informațional al

comunicării de masă" (cap. 1 din partea a II-a a cărții); b. în al doilea rând, comunicarea de masă apare, dintr-o perspectivă mai largă, ca *proces de comunicare umană*, care se realizează într-un cadru cultural concret, ceea ce face ca mesajele să fie purtătoare nu numai de informație, ci și de semnificație. Reversul metodologic al acestei situații este *analiza în plan semantic*, adică raportarea structurii mesajului la semnificația sa. Apare astfel, posibilitatea unui „model comunicațional al comunicării de masă” (cap. 2 din partea a II-a); c. în sfârșit, comunicarea de masă este considerată, în toată complexitatea sa, ca *proces social de comunicare umană*. Aceasta înseamnă că ea se desfășoară în cadrul unei anumite structuri sociale, deci că mesajele au o adresabilitate specifică, ele fiind semnificative nu în sine, ci în raport cu diferitele grupuri sociale care le „consumă”. În consecință, sub raport metodologic, trebuie admisă și o *analiză în plan pragmatic*, adică o raportare a structurii și semnificației mesajului la cel care îl receptează.

2. Comunicarea de masă posedă caracteristici de sistem: „*relația generatoare de sistem*... este relația de comunicare” (p. 115).

3. În consecință, rezultatul celor trei tipuri de analiză (sintactică, semantică și pragmatică) poate fi un „model sistemic al comunicării de masă”, și într-adevăr, autoarea ne propune un astfel de model (cap. 5 din partea a II-a). Acesta ar fi, oarecum pe scurt și simplificat, firul teoretic al lucrării. Lucrarea cuprinde, evident, și alte semnificații.

Așa cum am arătat, analiza comunicării de masă se face din perspectiva mesajului, ceea ce reprezintă nu numai o orientare nouă — cel puțin în raport cu abordările sociologice anterioare așa cum le-a consemnat literatura noastră sociologică — ci și o cale fructuoasă, întrucât conduce la sinteza analizelor sintactice, semantice și pragmatice, altminteri condamnate să rămână simple demersuri parțiale în raport cu un proces de o mare complexitate. În structura lucrării însă, aceste analize fac obiectul unor capitole separate. Astfel, sintactica mesajului este sintetizată în „modelul informațional al comunicării de masă”. Trebuie să remarcăm că nu este vorba de un model propriu-zis, lucrarea preluând ambiguitatea care mai persistă datorită unei insuficiente decantări a sensurilor acestui termen în literatura de specialitate. El este folosit în sensul mai larg de teorie (metodă teoretică) așa cum îl întâlnim și în formulările: „modelul structuralist”, „modelul funcționalist”, „modelul cibernetic” etc. Ceea ce ne oferă lucrarea este o analiză a structurii mesajului din punctul de vedere al *teoriei informației*, adică într-o optică pentru care mesajul este esențialmente purtător de

informații. Pe acest teren, problemele, care se pun, sînt legate de canalele de transmisie a informațiilor și randamentul, acestora, de coduri și niveluri de codificare, de semne, structuri de semne și efectele lor entropice, de corespondență între repertoriile emițătorului și receptorului, de ocurența semnalelor și redundanța sensurilor etc. Plecînd de la problematica generală specifică teoriei informației, autoarea ajunge la cîteva exemplificări originale pe structurile limbajului cinematografic, ca tip *sui generis* de mesaj multiplu (sinteză de mesaje vocale, muzicale, vizuale și de mișcare).

În continuare, semantica mesajului este analizată în cadrul „modelului comunicațional”. Nici aici nu avem de-a face cu un model propriu-zis — așa cum a fost acesta definit în cadrul matematicii și preluat apoi și de unele științe sociale —, ci cu plasarea comunicării de masă pe terenul teoriei generale a comunicării, întrucît „comunicarea interumană ca „schimb de semnificații în interiorul unui grup social ce posedă aceleași semnificații” face obiectul teoriei generale a comunicării” (p. 91). Astfel, „analiza structurii mesajului (model informațional) se completează cu analiza semnificației sale, ca mesaj cultural, ca fenomen de comunicare culturală” (p. 96). Această parte a lucrării, ceva mai săracă sub aspect analitic după părerea noastră, pune în discuție caracteristicile comunicării de masă ca tip specific de comunicare interumană, corelația dintre comunicarea de masă și limbaj și operează distincții între limbajele semantice și cele estetice. Avînd în vedere că, la acest nivel, comunicarea de masă este privită ca „fenomen de comunicare culturală”, considerăm că acest cadru de analiză ar fi putut fi lărgit prin adăugarea perspectivei sociologiei culturii și a valorilor. Într-un anumit fel, autoarea își refuză, am putea spune, o asemenea orientare mai largă din perspectiva culturii, încă de la începutul lucrării cînd discuția conceptelor de mass media, cultură mass media și cultură de masă nu trimite la conceptul global de cultură, ceea ce, pe cît se pare, ar fi fost necesar și, în același timp, în spiritul lucrării, care se caracterizează tocmai, prin promovarea unei viziuni globaliste asupra comunicării de masă.

În conformitate cu logica acestei lucrări, analizele sintactice și semantice ar fi trebuit să fie continuate cu o analiză în plan pragmatic, dedicată raportului între structura și semnificația mesajului și receptorul său. Socotim că aceasta ar fi fost utilă, cel puțin pentru motivul că ar fi clarificat locul și rolul sociologiei în cadrul acestui complex de discipline științifice implicate în studiul comunicării de masă. Această carență se estompează oarecum, prin elaborarea „modelului

sistemic al comunicării de masă", care presupune și conține, implicit, o astfel de analiză în plan pragmatic (prin specificarea receptorului cu referire la „structura socială globală”), dar care invită, în același timp, la aprofundarea ei.

Unul dintre meritele acestui model sistemic — dar nu și singurul, așa cum a reieșit din cele arătate — este acela de a institui un elaborat teoretic sintetizator și cu mare putere de agregare în plan corelațional, acolo unde predominau abordări fragmentare. Iar dacă ținem neapărat să semnalăm și limitele sale, reale de altfel, nu trebuie uitat faptul că autoarea este prima care atrage atenția asupra lor. Într-adevăr, așa cum se precizează și în lucrare, avem de-a face cu un „model intuitiv”, încă neformalizat și neoperaționalizat. Sinteza în plan intuitiv este prima etapă în elaborarea oricărui tip de model, indiferent de gradul de formalizare la care el se oprește, dar trebuie făcută precizarea că ea fundamentează etapele ulterioare ale modelării, în măsura în care este reprezentativă pentru *totalitatea* sistemului real descris. În acest sens, chiar la acest nivel intuitiv, modelul ar putea fi eventual completat. Ne gândim la faptul că punerea în evidență într-un mod mai pregnant intuitiv a trăsăturii fundamentale de sistem de subsisteme, prin figurarea în model a acestor subsisteme, împreună cu elementele

lor și cu corelațiile acestora, ar asigura, probabil, o lectură mai clară a acestui model și, în același timp, un grad mai mare de relevanță. De asemenea, am fi preferat ca discuția în legătură cu descrierea sistemului, condițiile sale de existență și caracteristicile sale să fie purtată nu numai în termenii teoriei generale a sistemelor, ci și în planul concret al modelului sistemic propus (de exemplu: cum se realizează autoreglarea, autoorganizarea, sau în ce constă libertatea acestui sistem concret al cărui model îl avem în față). Chiar în această fază, de „semifabricat” științific, modelul pe care ni-l propune Gina Stoiciu oferă însă, repere de bază pentru orice altă cercetare teoretică sau de teren în domeniul comunicării de masă.

În mod evident, lucrarea Ginei Stoiciu poate oferi prilej pentru discuții sau comentarii din diverse unghiuri de vedere. Noi am selectat câteva aspecte care constituie, în același timp, argumente pentru semnalarea ei în cadrul acestei rubrici. Lucrarea se înscrie în acea categorie aparte de cărți deschise care, așa cum reiese și din confesiunea finală a autoarei, tind întin spre propria lor depășire spre propria lor negație, prin dezvoltările pe care le prefigurează și pe care noi le așteptăm cu interes.

Călin Anastasiu

Centrul de cercetări sociologice

Adela Becleanu Iancu, *Spiritualitatea românească, permanență, devenire*, București, Edit. politică, 1980

Cunoscuți oameni de știință de peste hotare, precum filologul finlandez Ferdinand Lot, suedezul Alf Lombard, italianul Carlo Tagliavini, (pentru a cita numai câteva exemple), nedumeriți de permanența românească pe teritoriul carpato-danubiano-pontic, în pofida atitor invazii și opriri cu care poporul nostru a fost confruntat de-a lungul zbuciumatei sale existențe, au încercat să explice acest fenomen care li s-a părut, de-a dreptul de necrezut, ca fiind un „miracol” sau o „enigmă”. Într-o lucrare mai veche, profesorul suedez Alf Lombard, pasionat românolog, îi dădea perfectă dreptate lui Ferdinand Lot în legătură cu „miracolul românesc”¹. În acest context, se arată mai

tirziu că, România este „moștenitoarea dinamică și atât de originală prin marea ei capacitate expresivă a latinității de Est, un exemplu pentru concordanțele dintre antichitate și timpurile moderne”².

După cum se știe, în cadrul permanenței românești, „spiritualitatea noastră națională” a reprezentat „filonul principal, prin care, urmașii celor mai viteji și mai drepti dintre traci”, cum îi numea Herodot pe geto-daci, și-au afirmat neîntrerupt individualitatea și originalitatea, larg recunoscute astăzi peste fruntările țării. Fenomen complex, spiritualitatea românească necesită o migăloasă re-

¹ Alf Lombard, *Tradition latine et tradition slave*, Copenhaga, 1957 p. 120.

² Alf Lombard, *Latinitas ædæ; ðster (Destinele datinei în Est)*, citat, apud, Mihnea Gheorghiu, *Tot restul nu e "literatură"*, în *România literară*, nr. 16, 17 aprilie 1980, p. 3.

constituire, dintr-o perspectivă nouă, aceea a interpretării istorice și dialectice. Aceasta pentru a demonstra că, la temelia edificiului dăinuirii multimilenare a poporului român nu se află vreun „miracol”, vreun „mister” sau vreo „enigmă”, ci o întreagă istorie de luptă, pentru afirmarea și păstrarea ființei naționale, a unei populații născute și trăite neîntrerupt pe acest teritoriu ce a creat de-a lungul veacurilor, în lupta pentru apărarea gleei, a limbii strămoșești și a ființei etnice, inestimabile și trainice valori materiale și spirituale. Este ceea ce — după opinia noastră — Adela Becleanu Iancu, cercetătoare cunoscută a problematicei culturale românești întreprinde în noua sa lucrare apărută în Editura politică.

Încă de la începutul lucrării autoarea mărturisește, dealtfel, intențiile sale de a examina fenomenul cultural românesc din „unghiul de vedere culturologic”, pentru a evidenția idelle-filon care străbat creația spirituală românească — orală, scrisă, figurativă, sonoră — dezvoltată de-a lungul istoriei poporului român, „de la precursori până în actualitate” (p. 13). Astfel, autoarea înfățișează spiritualitatea românească ca un proces dialectic dinamic, aflat într-o continuă devenire, fiind în același timp receptiv la toate inovațiile, și oferind astfel „un strălucitor exemplu al dialecticii național-internațional în cultură” (p. 11).

Este de apreciat că meritoriu efortul de cercetare științifică întreprins de Adela Becleanu Iancu, autoarea reușind să evidențieze și să comenteze, prin prisma unei gândiri cu multe note personale, momente importante din istoria culturii românești, efectul totodată și o analiză pertinentă a valorilor perene ale spiritualității poporului nostru. Prin îmbinarea cercetării problematicei culturale românești cu o interpretare proprie, Adela Becleanu Iancu aduce o contribuție de substanță în cunoașterea vastelor noastre tradiții progresiste, a valorilor deosebit de importante, fără cunoașterea și înțelegerea cărora, nu putem evalua corect dimensiunile reale ale culturii naționale și ale „noli conștiințe de sine în cultura României socialiste”.

Autoarea identifică o serie de valori preeminente ale spiritualității românești: „conștiința istorică”, „sentimentul patriotic”, „respectul pentru alte popoare”, „spiritul de dreptate, libertate, independență, suveranitate, rațiune, înțelepciune, cumpătare, dreptate, libertate, eroism, simplitate, modestie, cinste, echilibru, realism, măsură, armonie, vocație umanistă, hărnicie” etc. (p. 80 — 179) pe care le relevă într-o conexiune logică și din perspectiva dialectică a afirmării lor neîntrerupte, pe acest teritoriu.

Multitudinea de valori spirituale, însumate într-un adevărat sistem valoric, carac-

terizat prin multiple legături lăuntrice, perfectă sincronie, evoluție neîntreruptă în scopul unei cât mai depline împliniri a trăsăturilor sale fundamentale, oferă un strălucit prilej de a pune în evidență modul particular de existență și manifestare a spiritualității românești, determinată de caracteristicile și disponibilitățile proprii, specifice poporului român.

Lucrarea Adelei Becleanu Iancu se înscrie, din motivele arătate, în seria lucrărilor menite să proiecteze noi lumini asupra bogăției zestrei noastre spirituale, a cărei evocare reprezintă un omagiu adus poporului nostru care a creat o civilizație originală.

În acțiunea de redesteptare națională și de progres cultural din pragul veacului al XVIII-lea, problema limbii a ocupat un loc deosebit de important, relevându-se activitatea unui grup de cărturari progresiști care au militat pentru afirmarea limbii noastre naționale, a făuririi culturii în limba vorbită de popor. Între cărturarii noștri cităm pe Paul Iorgovici, căruia îi datorăm pentru prima oară, la noi, definirea conceptului de *cultivare a limbii*³; pe Ioan Heliade Rădulescu ce a popularizat această lucrare și care au adus o mare contribuție la decantarea limbii, și afirmarea ei ca limbă literară, Eftimie Murgu, Diaconovici, N. Iorga, S. Manguța ș.a. Cultivarea limbii, ca trăsătură esențială a culturii române din trecut, se alătură cu cinste valorilor fundamentale ale spiritualității noastre, confirmând pe deplin constatarea învățatului bănățean Paul Iorgovici, potrivit căruia, limba și nația cu același pas pășesc.

Iată de ce opinăm pentru ideea că, limba română, unitară pentru toți vorbitorii ei din spațiul nostru geografic, nu poate lipsi din galeria valorilor perene ale spiritualității noastre, în universul inedit al noli noastre națiuni socialiste.

Apreciem că autoarea ar fi putut insista mai mult asupra eforturilor cărturarilor noștri progresiști din trecut în apărarea și afirmarea neîntreruptă a limbii noastre strămoșești, acțiune ce nu a scăpat din vedere unor umanisti italieni din secolul al XV-lea care au afirmat, nu o dată, că, „românii au luptat mai mult pentru apărarea limbii decât a gleei străbune”.

Cartea pe care o prezentăm specialiștilor, publicului larg de cititori din țara noastră reprezintă, totodată, un elogiu adus spiritualității românești — ale cărei trăsături funciare sînt — înainte de toate — permanența, devenirea.

Eugenia Ștefan
Academia „Ștefan Gheorghiu”

³ Paul Iorgovici, *Observații de limbă românească*, Buda, 1799.

Ioan Deleanu, *Drept constituțional — tratat elementar*, București, Edit. didactică și pedagogică, 1980

În studierea fenomenelor politice ale lumii contemporane o atenție deosebită este acordată dreptului și implicațiilor sale în dirijarea proceselor sociale. Încă înainte de a se elabora o știință politică, dreptul a avut șansa de a se constitui într-un sistem de discipline științifice, realizând prin acest ascendent un teren de manifestare a criticii politologilor care încerca o depășire a cadrului formal al studierii normelor și instituțiilor juridice. Dincolo de disputele care au loc asupra caracterului social sau politic al dreptului, normele dreptului constituțional sînt unanim recunoscute și caracterizate ca elementul fundamental sau exclusiv al dreptului politic.

În România studierea dreptului constituțional a făcut obiectul unor preocupări temeinice la al căror capăt se situează astăzi o lucrare care, prin deschiderea ei, oferă nu numai o sinteză a concluziilor deja elaborate, ci și o îmbogățire a informațiilor existente într-un domeniu de maximă concentrare a constanțelor și elementelor fundamentale ale dreptului socialist român. Caracterul omogen și logica intrinsecă a bogatului volum de informații își găsesc o ordonare corespunzătoare în structura lucrării, consecventă structurii Constituției Republicii Socialiste România, care integrează în douăsprezece titluri temele majore ale analizei: *Dreptul constituțional ca ramură a sistemului de drept și ca știință*; *Teoria Constituției. Dezvoltarea constituțională a statului socialist român*; *Puterea de stat. Bazele puterii de stat și ale organizării sale*; *Drepturile și îndatoririle fundamentale ale cetățenilor*; *Sistem, structură, funcție*; *Sistemul organelor statului socialist român*; *Organele de partid și de stat*; *Sistemul electoral al R.S. România*; *Organele puterii de stat*; *Organele administrației de stat*; *Organele judecătorești și organele procuraturii*.

Tratarea amplă, caracterizată printr-o largă deschidere spre analiza raporturilor societate-natură, om-societate, normă și conduită umană, bază și suprastructură etc. nu numai că conferă lucrării un aspect de originalitate dar oferă, în același timp, cercetătorului un larg spectru de orientare, de întrebări și soluții novatoare, menite să contribuie la perfecționarea de ansamblu a democrației socialiste, la relevarea rolului diriguitor al dreptului constituțional în acest proces. De o deosebită actualitate și rezonanță politică sînt aprecierile autorului cu privire la Constituția R.S. România din 21 august 1965, care „constituie conținutul orînduirii socia-

liste la acea dată, victoria deplină și definitivă a socialismului în patria noastră și le exprimă condensat în denumirea statului român ca republică socialistă”. Între caracteristicile Constituției din anul 1965, reținute de autor, un loc central îl ocupă faptul că ea consideră scopul fundamental al orînduirii socialiste, rolul conducător al Partidului Comunist Român de forță politică conducătoare a întregii societăți, principiile programatice ale activității de stat, caracterul ei real, autentic, democratic, spiritul său profund umanist, esența sa politică reliefată de consacrarea suveranității poporului în relațiile interne și internaționale. În perimetrul de analiză consecventă a dispozițiilor constituționale, un spațiu amplu din lucrare se acordă debaterilor actuale asupra problematicei drepturilor și îndatoririlor fundamentale ale cetățenilor, denumire care, deși reluată într-o manieră clasică, oferă autorului un larg cîmp de întrebări și soluții constructive care depășesc calea strict normativă de abordare a acestei instituții. În concepția autorului, abordarea drepturilor omului în societate trebuie să pornească de la vocația societății de a realiza dreptatea și echitatea socială, exprimată sintetic în drepturile și libertățile fundamentale ale omului.

În contextul acestei largi deschideri a abordării drepturilor omului în orînduirea socialistă autorul identifică criteriul de clasificare a drepturilor omului cu obiectul acestora. Astfel se consideră că „un criteriu unitar și substanțial” de clasificare impune un „obiect exclusiv” al diferitelor categorii de drepturi cetățenești. În felul acesta se consideră că drepturile social-economice, drepturile politice și drepturile social-politice au fiecare dintre ele un obiect exclusiv, soluție care ni se pare, din mai multe puncte de vedere, discutabilă, mai ales prin faptul că sugerează ideea că drepturile politice ar putea fi considerate ca drepturi în sine, în realitate fiind vorba de o intercondiționare a obiectelor tuturor drepturilor cetățenești, menită să contribuie la dezvoltarea multilaterală a personalității umane. Sîntem îndreptățiți, pe bună dreptate, să ne întrebăm dacă nu există cumva o contradicție între metodă și concluzii, autorul considerînd că metoda sistemică îi conferă posibilitatea de a vorbi despre „sistemul drepturilor și îndatoririlor fundamentale” ca despre un sistem deschis, dinamic, în timp ce elementele componente ale sistemului au obiecte exclusive?

Unul din elementele care-i asigură tratatului de drept constituțional originalitate, îl constituie utilizarea metodologiei sistemice în abordarea acestei discipline juridice. Stăpânirea acestei metodologii de către un jurist este de la bun început un merit care trebuie apreciat prin efortul de a se depăși „o exegeză juridică” cantonată în zona exclusivă a normelor de drept. Prin însăși natura sa, metodologia sistemică vine să ofere o viziune nouă asupra fenomenelor studiate, în cazul nostru al normelor constituționale, dezvăluind implicarea lor nu numai în rînduirea sistemului dreptului, ci și în derularea relațiilor sociale reglementate juridic, în reliefa contribuției normelor de drept la dirijarea conduitei umane în relațiile sociale. Fără a subaprecia bunele intenții ale autorului sau valoarea cognitivă a metodei sistemice, credem că utilizarea ei nu este peste tot dusă la capăt, fapt ce reiese mai ales atunci cînd autorul se confruntă cu ceea ce știința juridică a dreptului constituțional a fundamentat pînă în prezent. Iată un exemplu în acest sens: știința juridică, în absența unei metodologii sistemice, a ajuns la concluzia existenței unui sistem al organelor statului. După părerea noastră, recurgerea la o nouă metodologie ar trebui să conducă la depășirea tezelor fundamentale pînă în prezent în acest domeniu, situație de care autorul se folosește mai mult pe linia înlocuirii unor concepte deja asimilate cu categorii sistemice, adeseori lipsite de elemente explicative ce s-ar fi cerut relevante. Problematika abordării sistemice se dovedește a fi discutabilă atunci cînd autorul identifică sistemul politic cu organizarea politică a societății și cu sistemul democrației socialiste. În acest context autorul consideră, pentru prima dată în literatura noastră, că elementele componente ale sistemului politic sînt statul, organizațiile obștești și organele de partid și de stat, elemente situate grafic în virfurile unui triunghi echilateral, la intersecția medianelor cărui se situează Partidul Comunist Român.

Un merit incontestabil al autorului îl constituie faptul că integrează în sistemul politic organele cu dublu caracter, de partid și de stat, și le analizează într-un context constituțional, deși Constituția R. S. România nu le consideră ca atare. Aceste noi organe, apărute în contextul împlinirii activității de partid și de stat, creații originale ale partidului și statului nostru de afirmare consecventă a democrației socialiste, îndeplinesc un rol

de cea mai mare însemnătate în condițiile actuale de dezvoltare multilaterală a societății socialiste. Întrebarea pe care și-o pune și autorul se referă la stabilirea locului acestor organe în sistemul politic. În răspunsul său, autorul le consideră ca subsistem al sistemului politic, ele neidentificîndu-se cu subsistemul organelor statului și nici cu subsistemul organelor și organizațiilor obștești.

Fără a încerca să identificăm organele cu dublu caracter, de partid și de stat, cu alte componente ale sistemului politic, credem că nu poate fi primită ca definitivă concluzia privitoare la faptul că ele ar constitui un subsistem distinct în cadrul sistemului politic. În virtutea teoriei sistemice, așa cum și autorul remarcă, sistemul reprezintă un „ansamblu organizat de elemente” între care există „legături specifice” care îi asigură „distinctibilitatea de mediul ambiant” și o „stare de dependență a părților față de întreg, exprimată prin subordonare sau coordonare”. Multe dintre aceste rigori ale teoriei sistemice nu ne permit să privim organele cu dublu caracter, de partid și de stat, ca un sistem distinct, deoarece între elementele acestui „sistem” nu există în mod constant relații directe de coordonare și niciodată relații de subordonare. Cu alte cuvinte, „sistemului” îi lipsește pentru a fi sistem caracterul invariabil al relațiilor, intercondiționarea elementelor sale, deci structura sa.

Toate aceste aspecte pe care am dorit să le relevăm nu au în vedere diminuarea valorii lucrării, care prin însăși natura ei, prin forța argumentației în confruntările cu numeroase alte opinii exprimate în literatura de specialitate, prin bogăția informațiilor oferite cititorului, reprezintă o contribuție valoroasă la dezvoltarea științei juridice în contextul afirmării polifologiei românești. Exigențele utilizării metodologiei sistemice în acest domeniu nu pot fi privite ca obstacole de netrecut, ci, dimpotrivă, ele învederează faptul că pot și trebuie să fie îndeplinite în confruntarea cu limitele exegezei juridice.

Prin faptul că lucrarea reprezintă primul tratat consacrat Dreptului constituțional socialist român, un amplu și viu dialog purtat cu punctele de vedere exprimate în problematica acestei științe, de pe o poziție metodologică nouă, încă neexplorată pe deplin în cea mai importantă ramură a sistemului dreptului românesc, o impun unui larg interes științific și didactic.

Teodor Bobiș

Epistemologia științelor sociale (coord. Angela Botez, Vasile Tonoiu, Cătălin Zamfir), București, Edit. politică, 1981

Interesul cercetătorului din domeniul științelor sociale pentru apariția unei lucrări asupra epistemologiei acestor științe depășește cu mult dorința obișnuită de a afla „noutățile” dintr-un domeniu. Deoarece, fie că ne place s-o recunoaștem sau nu, epistemologia științelor sociale reprezintă o disciplină aflată încă la primii ei pași de constituire. De aici și aria problematică sub care au fost obligate să evolueze studiile cuprinse în volumul de care ne ocupăm. Aproape fiecare dintre autorii acestor studii își începe discursul său epistemologic observând și încercând să înlăture diferitele obstacole care stau în fața constituirii unei epistemologii a științelor sociale: tendința (și tentația) de a transfera enunțurile epistemologice generale în epistemologia „regională” a științelor sociale, *simultan* cu recunoașterea genezei epistemologiei generale pe baza evaluării statutului cunoașterii în științele naturii; rezervele reprezentanților diferitelor științe sociale față de eforturile pentru întemeierea unui discurs epistemologic propriu, *simultan* cu orientarea lor spre dezvoltarea metodologiei cercetării sociale și mai ales a tehnicilor (tehnologiei) de investigație empirică; diversitatea extremă a punctelor de vedere teoretice (asociată cu imposibilitatea consensului în teoriile științelor sociale), paralel cu avansul intruziunilor ideologice în cunoașterea socială.

Cum ar putea fi depășite asemenea obstacole? Răspunsurile autorilor volumului *Epistemologia științelor sociale* sînt diferite, pentru că relativ diferite sînt atît preocupările lor științifice cît și nivelul de abstracție la care și plasează discursul. Astfel, o parte dintre autori sînt cunoscuți specialiști în epistemologia generală (M. Flonta, V. Tonoiu, A. Botez, C. Dan), în timp ce alții ajung la problemele epistemologice ale disciplinelor pe care le reprezintă tocmai datorită unor insatisfacții în raport cu practica cercetării social-istorice (S. Chelcea, C. Mamali, G. Geană, O. Hoffman). Dacă am prelua cele două sensuri în care O. Hoffman consideră că s-au constituit teoriile în științele naturii și în cele sociale, respectiv „de jos în sus” și „de sus în jos”, am putea spune că studiile din volumul *Epistemologia științelor sociale* reprezintă încercări de constituire a epistemologiei științelor sociale atît „de jos în sus” cît și „de sus în jos”. Care sînt deci, propunerile de principii ale primilor?

Ei reprezintă cîteva științe sociale de bază, sau „discipline pivot” cum preferă să le nu-

mească Clara Dan (p. 171), respectiv sociologia (sau antropologia socială) și psihologia (socială), la care se adaugă istoria. Sociologii (O. Hoffman, C. Zamfir, S. Chelcea, S. Rădulescu) propun cîteva probleme și soluții epistemologice cu caracter particular. De aceea, poate, studiile lor ni se par mai precis circumscrise decît celelalte unei teme epistemologice clare. Astfel, O. Hoffman prezintă cîteva dintre problemele specificității ipotezei în sociologie în raport cu științele naturii, demonstrînd practic *similaritatea* mai degrabă decît *opozitia* dintre sociologie și ansamblul științelor naturii, ceea ce are două consecințe importante: prima este că această similaritate dovedită nu permite „evaluarea ierarhizantă a științelor din punct de vedere al exactității cunoașterii existînd procesul istoric de apropiere dintre sociologie și unele științe ale naturii, sub aspectul modelului construirii lor”; pe de altă parte însă, aceeași similaritate nu trebuie să conducă nici la „o prognoză a unei totale asemănări (realizarea consensului în științele sociale), avîndu-se în vedere distincția de natură dintre științele sociale (ce oferă o cunoaștere ideologică) și cele ale naturii, fapt ce impune și o deosebire de metodologie de cercetare și construire a teoriei” (p. 219).

Deosebirea de metodologie invocată de O. Hoffman este centrul de interes al studiului semnat de S. Chelcea, care, dealtfel, nu și propune să rezolve o problemă de epistemologie propriu-zisă, ci de metodologie cercetării sociologice empirice (niveluri de măsurare și evaluarea măsurării), iar deosebirea în privința construirii teoriei este avută în vedere de S. M. Rădulescu ca o problemă principală a constituirii referențialului științific *specific* cunoașterii sociologice. S. Chelcea propune un set de procedee de validare a măsurării (de conținut, de construct și de criterii) iar S. Rădulescu identifică problema „problemelor” științelor sociale în general și cunoașterii sociologice în special ca fiind „necesitatea de a oferi cercetării o indicație metodologică prețioasă, orientînd-o către căi valide și fructuoase de abordare și de a-i garanta totodată, o anumită raționalitate, pe baza includerii momentului problematizării în cadrul *ierarhiei actelor epistemologice*” (p. 227).

Tendința de integrare epistemologică nuanțată a sociologiei în ansamblul științelor (O. Hoffman) și cea de construcție epistemologică riguroasă la nivelul cunoașterii sociologice înseși (S. M. Rădulescu) sînt continuate de C. Zamfir cu o propunere adesea tentantă

pentru mulți sociologi: aceea de *unificare* a explicației cauzale și funcționaliste. Un asemenea proiect pe cât este de atrăgător însă, pe atât apare de controversat. Temele de controversă pe care le suscită studiul lui C. Zamfir pot fi legate de întrebări cum ar fi: de ce explicația cauzală trebuie să invoce neapărat factori externi sistemului, când același lucru se poate spune (și Parsons a spus-o!) și despre explicația funcțională? De ce o explicație solicită neapărat una funcțională, conform schemei (C) → (CF) — (E) și nu este la fel de posibilă o relație (CF) → (C) — (E)? Putem admite că faptele sociale pot fi privite (numai) din două perspective, *cauzală* și *acționalistă*, dar odată admisă perspectiva acționalistă, nu este nevoie ca ea să fie neapărat *funcționalistă*. „Acționalistul”. A. Touraine, de exemplu, nu este funcționalist și, invers, este un titlu de mândrie pentru orice sociolog funcționalist să-l indice pe Durkheim ca unul dintre predecesorii principali. În sfârșit, dacă vrem să unificăm explicația cauzală cu cea funcționalistă de ce nu o facem în cadrul „paradigmei Cauzele extinse” și nu în cel al „paradigmei funcționaliste extinse”?

Desigur, unele dintre aceste întrebări le-a avut în vedere și autorul studiului, dar răspunsurile sale nu „închid” nici pe departe problema pusă în discuție. Este, de altfel, un merit al tuturor autorilor volumului, tendința de a introduce discursuri epistemologice *deschise*, problematizatoare, așa cum este manifest V. Tonoiu în studiul său. Necesitatea unei asemenea deschideri apare determinată și de schimbările produse în ultima vreme în statutul nu numai științific dar și social-practic al unor științe sociale particulare, cum este cazul psihologiei, sau mai precis, al psihologiei sociale. Între aceste schimbări, două sînt puse pregnant în evidență: *umanizarea* și *democratizarea* cunoașterii psihosociale. E. Zamfir și C. Mamali discută câteva dimensiuni ale acestor schimbări, desigur, fără iluzia că științele sociale vor proceda la „umanizare” și „democratizare”, în mod independent de conținutul lor teoretico-metodologic (și am adăuga neapărat ideologic), și mai ales de contextul social-politic în care se desfășoară respectivele cercetări. Am fi tentați să credem mai degrabă că tocmai schimbările în aceste contexte ar putea conduce la susținerea proceselor de „umanizare” și „democratizare” în științele sociale, deși raportul invers, care pare a fi fost avut în mod prioritar în vedere de către cei doi autori, nu poate și nu trebuie să fie exclus.

În sfârșit, o încercare de constituire a epistemologiei a științelor sociale „de jos în sus” se face în cele două studii consacrate teoretizării și explicației istorice. Pe bună dreptate autorii lor pledează pentru depășirea nivelelor

istoriografice (descriptive) ale cercetării istorice, cantonate în ceea ce numim critic istorie evenimentială. Pledoaria lor se susține atât pe rezultatele meditațiilor filozofice asupra istoriei tinzînd a vedea depășirea „evenimentialului” printr-o teorie a istoriei mult apropiată (dacă nu identificată) unei filozofii a istoriei (S. Vieru), cât și pe argumente derivate dintr-o concepție sociologică asupra istoriei, cum este cea a lui A. D. Xenopol (Gh. Socol). De altfel conținutul acestor două studii poate fi luat și ca unul care permite și revendică, în același timp, legitimitatea celui de-al doilea demers în constituirea epistemologiei științelor sociale, și pe care l-am numi „convențional „de sus în jos”.

O primă problemă care se pune în acest demers este cea a monismului *versus* dualism metodologic. M. Flonta realizează un inventar precis și sistematic al concepțiilor caracteristice acestor poziții, ajungînd la concluzia că ele sînt ireconciliabile numai dacă sînt considerate în sensul lor „tare”: „Considerate dimpotrivă, în variantele lor slabe, atenuate, tezele monismului și dualismului metodologic par să nu mai fie ireconciliabile” (p. 42). Împărtășim pe deplin concluzia finală a autorului, care este în același timp o invitație adresată deopotrivă filozofilor (și logicienilor) ca și cercetătorilor din științele sociale, de a trece de la discuțiile de principiu (și destul de generale) la cele concrete ale epistemologiei științelor sociale: „Este de presupus că preocupările filozofilor și logicienilor pentru problemele disciplinelor social-istorice vor deveni mai profitabile pentru acestea pe măsură ce ei vor reuși să depășească discuția generală cu privire la specificitatea metodologică a științelor omului pentru a se concentra asupra clarificării logico-metodologice a chestiunilor puse la ordinea zilei de progresul cercetării în fiecare disciplină” (p. 42). O asemenea chestiune la ordinea zilei ni se pare a fi (și) cea a testării teoriilor în disciplinele socio-umane, problemă pe care o discută Clara Dan în studiul său. Propunîndu-și să analizeze cîteva dintre orientările privind testarea în științele socio-umane, autoarea alege psihologia și sociologia ca discipline „reprezentative” ale acestor științe, procedînd la o „fazăre” a evoluției lor metodologice. Desigur, această etapizare este una *ad-hoc* și, în consecință, deosebirile de păreri în aprecierea extensiunii și chiar conținutului unei etape sau alteia, apar de la sine. De exemplu, ca să ne referim numai la sociologie și la etapa ei empiristă, este greu să acceptăm că ea a fost după deceniul trei, trăsătura dominantă a dezvoltării cunoașterii sociologice. Dacă luăm cazul sociologiei românești, reprezentarea mai corectă ar fi, credem, mai degrabă una a coexistenței sociologiei empirice (chiar descriptive,

sociografice) cu o sociologie teoretică, inclusiv una a „teoriilor alternative” (p. 172). Dar chiar în cazul sociologiei americane, ea însăși invocată ca un prototip al empirismului, lucrurile nu stau așa de clar cum pare să sugereze autoarea. Ce rol am mai atribui atunci sociologiei lui R. S. Lynd sau celei a Școlii de la Chicago în evoluția metodologiei sociologiei? Că procedeul „etapizării” astfel folosit generează multe dificultăți, recunoaște și autoarea. Unele dintre aceste dificultăți sînt depășite, altele însă nasc neclarități cum este cea de la p. 174, unde, după ce se arată că „orientarea empiristă, care a cîștigat teren în sociologie și psihologie, nu poate fi pusă pe seama influenței directe exercitate de logicienii științei asupra cercetărilor din sociologie și psihologie” se conchide că „totuși, credem că această influență, pe căi complexe și mediate, a fost decisivă”.

Dacă încercăm un bilanț al contribuțiilor aduse de volumul *Epistemologia științelor sociale*, putem spune, în concluzie, că aceste contribuții sînt valoroase în următoarele

direcții principale: volumul argumentează consistent și principal pentru constituirea epistemologiei științelor sociale ca o cale de a depăși atât normativismul cit și descriptivismul care domină actualmente în multe dintre aceste științe; fundamentarea epistemologică a științelor sociale necesită mai întîi clarificarea și structurarea problemei epistemologice a acestor științe și căutarea soluțiilor adecvate acestei probleme; soluțiile propuse în volumul *Epistemologia științelor sociale* privesc specificarea cunoașterii ipotetice în sociologie, metodologia testării enunțurilor teoretice, raporturile subiect-obiect în cercetarea socială, generalizarea empirică și explicația teoretică în aceste științe. Utilizînd o informație epistemologică actuală și relevantă pentru scopurile propuse, autorii studiilor la care ne-am referit au reușit nu numai să contureze liniamentele unei epistemologii a științelor sociale, dar să și răspundă unora dintre întrebările principale ale acesteia.

Ion Ungureanu
Universitatea București

Internationale Kulturbeziehungen. Brücke über Grenzen, Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft, 1980

Sub titlul *Relații culturale internaționale. Puncte de concordie*, lucrarea publică principalele contribuții și intervenții ale participanților la simpozionul organizat la Bonn între 26 și 30 mai 1980, din inițiativa Ministerului de Externe al Republicii Federale Germania, care ilustrează importanța, posibilitățile și exigențele relațiilor culturale, ca instrument fundamental al contactelor interstatale, intersociale și interumane, al schimbului reciproc, înțelegerii și colaborării, factor, în același timp, al sporirii încrederii mutuale și al asigurării păcii.

După discursurile protocolare, sînt redată referatele introductive prezentate în cele șase grupuri tematice (limbă, cultură, știință, instruire și educație, mijloace de informare de masă, cooperare în străinătate), fiecare grup de lucru examinînd unul din aceste canale de comunicare, considerate tot atîtea punți ale înțelegerii internaționale. Referatele au fost precedate de considerații generale formulate de Dr. Hildegard Hamm-Brücher, ministru de stat în Ministerul Afacerilor Externe, privind posibilitatea legăturilor culturale ca o „a treia dimensiune” a politicii externe, egală ca pondere și constantă cu politica și economia

în diminuarea neîncrederii și încordării, pentru o coexistență ocrotită de mai multă rațiune și dominată de o mai exigentă vocație de pace, a oamenilor, a popoarelor, raselor și religiilor. Este relevantă, în acest sens, necesitatea unei activități a relațiilor culturale de către state și cu mijloace publice, astfel încît elementele culturii să constituie obiectul unei multiple și rodnice transmiteri-preluări la care să participe, oferind și receptînd, toate spiritualitățile naționale.

Primul referat susținut de profesorul dr. Hikaru Tsuji (Tokyo) a fost consacrat studiului limbilor străine ca mijloc de promovare a apropierii între oameni.

Ca reprezentant al secretarului general al UNESCO, de ale cărei orientări fundamentale sînt strîns legate tezele simpozionului, profesorul dr. Federico Mayor a reamintit frecvența utilizare a culturii și științei — deviate de la menirea lor — pentru a genera intoleranță și ostilitate, și a accentuat considerabilele progrese istorice și științifice, mișcările de emancipare contemporane, necesitatea respectării fiecărei entități naționale, a înțelegerii reciproce a valorilor și tradițiilor culturale ale popoarelor, condiție *sine qua non* a dezvoltării

tării armonice a raporturilor internaționale. Identificând în colaborare și în căutarea unui acord premisele unei epoci a solidarității, ca singură alternativă la una a barbariei, el a definit solidaritatea nu numai ca acceptare a deosebirilor de identitate și înlăturarea rivalităților, dar mai ales ca eliminare a diferendelor, în scopul edificării unei noi ordini economice, sociale și culturale. Într-o lume a interdependenței, fondarea unei comunități de interese culturale este considerată singurul mijloc de a sprijini dezvoltarea progresivă către egalitate, consecință a extinderii civilizației tehnologice.

Prof. dr. Reimar Lüst, președintele Societății Max-Planck (München) a apreciat că oamenii de știință trebuie să se servească de formele de comunicare cele mai simple și mai răspindite care le stau la dispoziție. Schimbul de experiență între oamenii de știință — de importanță vitală — este conform opiniei sale, foarte indicat pentru realizarea unor acțiuni de politică culturală sau de politică externă, după cum boicotează, chiar temporară, a contactelor și legăturilor dintre aceștia, i se pare inutilă și dăunătoare.

Instruirea și educația sînt concepute de prof. dr. Alfred Grosser (Paris) ca instrumente formative fundamentale, permițînd atât cunoașterea prezentului cit și a trecutului, inclusiv a celui mai apropiat, „a nopților germane sub bombe, a zilelor franceze sub ocupația germană”. Prof. Alfred Grosser recomandă, de asemenea, cunoașterea temeinică a ambientului social al propriei țări și a societății în general, a economiei și politicii țărilor vecine, după cum sînt respinse, ca forme de incultură, vanitatea elitei culturii și a elitei conducătoare, ca și blocarea căilor formative de către aroganța puterii sau bariera accesului la ceea ce poate constitui un progres intern sau extern.

Profesorul Karl Deutsch (Cambridge, S.U.A.) a avut în vedere informarea de masă imprimată (presa, filmul, discurile și casetele) ca principale canale ale dialogului societății cu ea însăși și cu mediul înconjurător, definind ca primă misiune a acestora pe aceea de a reține atenția în vorbire și ascultare, de a prelucra informația cu viteză neînădîrnată de astăzi și de a o adînci. Ceea ce mijloacele electronice raportează rapid, mijloacele impri-
mate pot adînci, dacă ele sînt gata să aducă la îndemînă aceste materiale și cititorii sînt gata să le citească. Una din funcțiunile poate cele mai importante în fiecare stat, a mijloacelor de informare în masă, este aceea de a întemela și de a păstra identitatea. Mijloacele mass-media pot estompa sau distruge, clarifica și păstra această identitate, ele au un rol

decisiv în menținerea autonomiei sociale, și în integrare, adică în fondarea unei unități în diversitate și în păstrarea acesteia.

Ca rol politic statal, mijloacele de informare au menirea de a-i ajuta pe oameni a se adapta. Trebuie să ne adaptăm la o lume care e radical schimbată și care devine mult mai repede cu totul diferită decît cea de ieri. În patruzeci de ani, globul va avea o populație dublă față de cea actuală. Unul din principalele roluri ale statului va deveni, în secolul următor, știința adaptării societății. Știința adaptării învață oamenii să facă lucruri care vor trebui făcute urgent, care n-au mai existat înainte și pentru care nu există nici un tipar în mediul ambiant.

La întrebarea dacă putem trăi unii fără ceilalți, autorul comunicării a răspuns nuanțat afirmativ: „Da, dar cum? Foarte prost. Azi greu, mâine poate deloc. Avem nevoie de mijloace de informare spre a ne aminti de indispensabilitatea noastră reciprocă. De necesitatea misiunii comune de a asigura supraviețuirea oamenilor pe această mică, periclitată dar prețioasă planetă”.

Dr. Neville Edgard Alexander (Capetown), fost bursier de culoare în R. F. Germania, în comunicarea *Oaspele în țară — partener în străinătate*, a avut în vedere natura contactelor dintre străini și cetățenii țării gazdă și s-a ocupat, îndeosebi, de situația studenților, a muncitorilor care lucrează temporar în străinătate, a membrilor de familie ai acestora.

Rapoartele grupurilor de lucru au fost: Harald Weinrich pentru limbi străine, Lothar Romain pentru cultură, Herman-Josef Schuster pentru știință, Dieter Heckelmann pentru educație și învățămînt, Rudolf Bernhard pentru mijloace de informare, Joachim Raffert pentru ultimul grup tematic. Din rapoarte a rezultat că o țară care nu vrea să se izoleze, trebuie să creeze posibilități de a se preda și învăța multe limbi; că nu există printre aceste limbi și culturile care le aparțin o succesiune valorică prestabilită, potrivit căreia unele să fie favorizate, altele prejudiciate; că preponderența acordată unei limbi sau limitarea la studierea unei singure limbi străine îngreunează libera circulație și schimbul de idei; că studierea unor limbi în școli și universități trebuie să fie făcută accesibilă și altor categorii decît studenților, eventual în forma cursurilor prin radio și televiziune; învățătura limbilor trebuie asociată cu studiul literaturilor respective și să folosească din plin diferitele mijloace de informare, cărți, ziare, reviste, filme, televiziune, videocasete ș.a.

În fine, "că activitatea traducătorilor și interpretelor trebuie stimulată și promovată.

Convingerile fundamentale, exprimate ca un adevărat preambul în grupul de lucru dedicat culturii, au fost următoarele: 1. existența o civilizație care aparține întregii umanități; 2. identitatea culturală a popoarelor trebuie să fie asigurată, în interdependență constructivă și respect mutual; 3. respingerea oricărei poziții monopoliste a unei culturi ca și a oricărei aspirații la hegemonie a unei regiuni sau a unui popor asupra altora; 4. combaterea oricăror forme de șovinism; 5. efectuarea primului pas în dialogul cultural de către țările industrializate, pentru a înlătura barierele neîncrederii dintre popoare.

Al treilea grup de lucru s-a consacrat problemelor fundamentale ale cooperării științifice internaționale și inventarierii multiplelor aspecte ale acesteia, examinând colaborarea științifică între țările industrializate occidentale, între țările cu sisteme politice diferite și cu țările „lumii a treia”. Într-unul din referatele susținute și în discuția cu privire la colaborarea dintre est și vest, s-a accentuat teza că o extindere a colaborării nu ar fi numai în interesul propriu-zis al științei, ci ar putea acționa și ca un factor al destinderii. Printre mijloacele de promovare a contactelor științifice, s-a recomandat ca factor important, servind și aprofundării înțelegerii între societăți și culturi diferite, schimbul de studenți și cercetători.

Al patrulea grup de lucru a examinat cooperarea internațională și armonizarea sistemelor formative naționale, dezvoltarea prin educație și învățământ, problema înțelegerii lumii începând cu educația în familie. Între sugestiile, notăm ideea împiedicării racolării inteligențelor, prin crearea de stimulente care să favorizeze revenirea străinilor — în special din țările în curs de dezvoltare — în patrie.

Grupul de lucru rezervat mijloacelor de informare a făcut recomandări cu privire la colaborarea europeană, la schimbul cu America de Nord și la contactele cu țările în curs de dezvoltare care trebuie să fie întărite bilateral și multilateral.

Printre cuvântările finale, cu accente asupra politicii culturale, subliniem pe aceea a cancelarului federal Helmut Schmidt, care a propus ca relațiile și schimburile culturale să fie îndreptate și mai mult către promovarea înțelegerii culturilor străine. În acest sens s-a referit la ideea lui Leopold Sédar Senghor,

că marile civilizații sunt rezultatul unei simbioze culturale, că o lume mai bogată, mai umană, poate fi fondată pe asimilarea valorilor diverselor civilizații care se completează reciproc.

În anexă, se dă o selecție de texte ordonate pe același criteriu al grupurilor tematice. Din ansamblul tezelor dezbătute în celelalte grupuri de lucru, semnalăm pe cele privitoare la necesitatea unui consens asupra conținutului unor concepte de bază precum națiune, popor, stat, în colaborarea interculturală (Hans-Albert Steger), la rolul autonom neauxiliar al relațiilor culturale externe, la schimbul cultural ca dialog asupra viitorului și la funcția orașelor în dialogul cultural internațional (Hilmar Hoffmann), la conceptul de identitate și la acela de conștiință culturală planetară (Vahya Diallo), la însemnătatea internațională a cooperării științifice (Klaus Gottstein), sau la știință ca fenomen ecologic (Samuel Kodjo), la rolul educației și învățământului în procesul de dezvoltare (Patrik Dias), la informația socioculturală ca factor stimulator al relațiilor internaționale (Jörg Becker), la depresiunea colectivă sau ceea ce autorul comunicării, Reginald Földy, numește „sindromul suprainformării cu vești proaste” — de fapt, un apel la responsabilitatea mijloacelor de informare și, în fine, la colaborarea internațională a agențiilor de știri în cadrul unei noi ordini în domeniul informației (Gunter Weller).

Din dezbateri s-a desprins, în primul rând, constatarea că principiul de bază al relațiilor culturale este coparticiparea: „schimbul cultural nu este un articol de expert sau de consum, el este un proces de întâlnire între parteneri”. Un al doilea aspect se referă la asigurarea unei mai mari reciprocități a schimburilor culturale, a preluării corespunzătoare a valorilor culturale ale țărilor europene mai mici și ale țărilor în curs de dezvoltare, valori în prezent subreceptate.

Plecând de la premisa că mesajul cultural nu trebuie să se adreseze numai unei elite, s-a solicitat de asemenea o mai largă generozitate a ofertei de bunuri culturale în direcția unor asimilatori de cultură ca tinăra generație, femeile, muncitorii care prestează temporar activități în afara țării de origine ș.a.

Pentru a onora rostul și a servi telurile unei politici culturale externe eficiente, se reclamă, în final, de la factorii de răspundere și operatorii în acest domeniu, o mai mare angajare și deschidere, o disponibilitate pentru înnoire și cooperare.

Stefan Delureanu

Funktion und Wirkung. Soziologische Untersuchungen zur Literatur und Kunst (hrsg. von Dietrich Sommer), Aufbau Verlag, Berlin und Weimar, 1978

Un colectiv de cercetători de la Universitatea Martin Luther din Halle-Wittenberg întreprind, sub conducerea profesorului Dietrich Sommer, o foarte ambițioasă și cuprinzătoare încercare de sinteză teoretică și practică asupra funcțiunii și efectului literaturii beletristice în mediul cotidian al Republicii Democratice Germane, propunându-și „investigarea și definirea aspectelor legate de valențele formative de conștiință și personalitate ale efectului producției artistice, ale receptării artei, ale constituirii necesității și interesului pentru artă, ca și ale comunicației sociale prin artă”. Concluziile „de teren” sînt urmarea unei cercetări sociologice complexe, dusă la bun sfîrșit în decembrie 1970, în districtele Leipzig și Halle, concluzii a căror exactitate autorii înșiși o apreciază cu un procent de 95,5 %. Referințele literare privesc, în cea mai mare parte, opere ale unor scriitori contemporani din R. D. Germană, cu deosebire Herman Kant, Christa Wolf, Erwin Strittmatter, Günter de Bruyn, Werner Heiduczek etc.

Într-un capitol introductiv, Dietrich Sommer analizează conceptul de *funcțiune socială a artelor*, pornind de la tezele marxiste binecunoscute și enumerînd printre factorii săi determinanți, pe lîngă elementele fundamentale: autor, operă, public, și condițiile concrete ale producției și distribuției obiectului artistic, interesul social și individual pentru artă, bagajul comunicativ al artei. Raportul dintre latura productivă și cea receptivă a literaturii este considerat în toată importanța sa socială, fiind examinate pe rînd aspectele ce privesc tehnica artistică, intenția și efectul urmărit de creator, efectele decurgînd din construcția lingvistică a operelor literare, ca și potrivirea sau nepotrivirea dintre reprezentarea subiectivă și realitatea obiectivă a efectului literaturii, între cel scontat de un autor și cel real, receptat de publicul său. Ceea ce ar trebui să rezulte de aici ar fi, în intenția autorilor, neta diferențiere de sociologia pozitivistă a receptării, dezinteresată în mod manifest de problematica valorii, de obiectul estetic considerat în unitatea dintre conținut și formă. A. Silbermann (în *Empirische Kunstsoziologie*, Stuttgart, 1973) afirmă deschis că, dacă efectul operelor literare este un fapt social detectabil prin mijloace empirice, sociologiei literaturii nu-i rămîne decît să selecteze, să ordoneze și să interpreteze asemenea „fapte”. Din contră, materialismul dialectic și istoric nu poate admite considerarea faptului

social decît în conexiunile sale sociale de ordin superior, ca și în specificul său, ce-l diferențiază de celelalte. De aici și insistența asupra statutului estetic aparte al operei de artă, asupra nivelurilor distincte la care are loc procesul receptării literaturii destinată cu precădere consumului, față de literatura „de valoare”. În această întinsă argumentare teoretică, surprinde detașarea cu care autorii aproape că ignoră progresele unei direcții de cercetare dovedită ca foarte fertilă în ultimii cincisprezece ani, așa-numita „estetică a receptării”, mai ales că, pe lîngă binecunoscuta „școală de la Konstantz” (Hans Robert Jauss, Wolfgang Iser etc.) care a promovat-o, a existat și în cercurile de specialitate din R. D. Germană o preocupare deosebită în acest sens o carte precum cea a lui Manfred Naumann și a colaboratorilor săi (ne referim la *Gesellschaft-Literatur-Lesen*, Berlin und Weimar, 1973), și, mai ales, întregul inventar național și terminologic pus de aceasta în circulație găsesc un foarte palid ecou în volumul de față. Polemica cu ceea ce se denumeste „estetică burgheză a receptării” se reduce la problema concreteții sociale a publicului de literatură, pe care aceasta ar urmări-o insuficient, în timp ce vehiculatul concept de *Erwartungshorizont* („orizont de așteptare” al publicului) este aproape trecut sub tăcere. Regretabil este că o asemenea „tactică” a trecerii cu vederea a unor demersuri paralele devalorizează propriile observații și interpretări originale, interesante și constructive, lipsindu-le de fermentul combativ și implicit, de o solidă bază de argumentare.

Volumul își datorează temeinicia seriozității cu care a fost efectuată cercetarea sociologică concretă, ale cărei rezultate valorificate au condus la o evaluare cit se poate de utilă a contextului contemporan al contactului cu cartea; este lădabilă tendința de a depăși stadiul simplei înregistrări empirice a categoriilor de subiecți, ca și a claselor de obiecte ale lecturii, de a generaliza observațiile într-un cadru conceptual definit de categoriile materialismului istoric (vezi aprecierea pe care o acordă volumului lui Paul Cornea — *Regula jocului*, București, 1981). Noțiunea de „interes literar” este privită nuanțat, nu ca „relație subiect-obiect, în care obiectele interesului reprezintă pur și simplu obiecte de cunoaștere pentru subiect”, ci ca „relație activă a subiectelor cu acele obiecte pe care dorește să și le însușească”. Interesele literare se dovedesc a fi determinate socialmente, după clase și pa-

turi sociale, după grupuri sociodemografice, asupra lor acționind și factorii mijlocitori ai procesului de comunicare socială a artei, „înțelegerea colectiv și publică, prin intermediul artei”. Printre acești din urmă factori critica literară își onorează menirea, după părerea autorilor, în măsura în care „ea își însușește interesele sociale și le aplică în mod constructiv”. Atrage atenția cuantificarea celor trei laturi funcționale ale criticii: informație, apreciere, explicare-interpretare, într-un eșantion de folietoane publicate în cinci cotidiane berlineze; în timp ce informația, mai ales continuistică, ocupă pînă la 78% din textul critic, interpretarea variază doar între cifrele de 0-9%, iar partea apreciativă nu depășește 42%. Concluziile la acest capitol sînt în esență, negative; autorii consideră pe de o parte că „prea puține contribuții critice pătrund în profunzimea dezvoltării actuale a literaturii, ... pentru a-l putea ghida realmente pe receptor spre valoarea subiectivă

și socială a obiectului artistic”, iar pe de altă parte „o seamă de comentarii critice eșuează tocmai în fața acelor creații nonconformiste și de aceea demne într-un chip special de a fi luate în considerare, creații ce solicită într-un chip aparte spiritul receptorului...”.

Ideea finală a cărții trimite la dezideratul structurării unei politici culturale ce ar urma să țină seama de relațiile reciproce determinate de oferta artistică, dispozițiile ideologice și psihice ale unui public socialmente constituit și prelucrarea post receptivă a experienței estetice. „De aceea — cred autorii —, pentru a acționa pe coordonatele unei politici culturale bine definite, în vederea modelării spirituale a cititorilor de literatură, nu se recomandă instituirea unui catalog de rețete prefabricate”.

Andrei Corbea

Institutul de lingvistică, Istorie
literară și folclor, Iași

ACȚIUNE SOCIALĂ ȘI CONDIȚIE UMANĂ

Ion Tudoseșcu, *Acțiunea umană și dialectica vieții sociale*, București, Edit. politică, 1981

Analiza teoretică a acțiunii sociale a intrat de mult în sfera de preocupări a numeroase discipline, generind moduri de gândire diferite și o amplă confruntare de idei pe plan internațional. În concepția materialismului dialectic și istoric, analiza societății din perspectiva acțiunii umane reprezintă o teză fundamentală și un principiu metodologic de bază, deoarece „orice relație a omului cu mediul său natural este, în ultimă instanță, o relație practică transformatoare și deci... viața socială este esențialmente practică. Astfel, sistemul social, ca sistem de relații, este de fapt un sistem de acțiuni sociale (practice)” (p. 32).

Precizînd acest fapt, am stabilit o teză necesară (esențială) a demersului teoretic, dar nu suficientă. Orientarea acționalistă (foarte răspîndită în rîndul sociologilor occidentali nemarxiști) nu se poate confunda cu abordarea societății din perspectiva acțiunii sociale, la fel cum structuralismul nu se identifică cu analiza structurală a societății. Putem realiza analize complementare, din perspective epistemice diferite, putem oferi decupațe conceptuale diverse, deoarece complexul social nu poate fi surprins decît printr-o cercetare

„pe fațete”, gîndirea refăcînd ulterior complexul în cadrul teoriei de ansamblu. Ceea ce oferă autorul, în noua sa lucrare, constă tocmai în explicarea complexului social din perspectiva particulară, a acțiunii umane, fără a denatura complexul real, ci pentru a-l simplifica pentru a-l face accesibil în profunzimea sa dialectică. Pentru ca simplificarea teoretică să nu denatureze, ea trebuie să mențină un corp esențial de explicații paradigmatic comune (cel puțin tacit) în orice analiză făcută de pe pozițiile teoretice și metodologice ale marxismului, fapt ce deosebește structural analiza societății ca acțiune din optica materialismului istoric de investigațiile realizate din perspective acționaliste. Ion Tudoseșcu reușește tocmai o asemenea tratare a problemei în care acțiunea umană — în calitate de concept-cheie al teoriei particulare — se corelează la nivele superioare ale explicației cu tezele de bază ale complexului social.

Lucrarea invită direct la reproblematicizarea unor domenii, la o regîndire conceptuală, o renovare a mijloacelor de investigație, accentuînd „necesitatea reinterpretării unor concepțe tradiționale” (p. 35). Chiar dacă nu am avea

aceeași opinie cu autorul în toate cazurile, aceasta nu poate diminua cu nimic valoarea demersului său, ci doar a adevărului o dată mai mult că „este ceva de discutat” și în această problemă. În acest sens, am avea rezerve față de modul în care Tudosecu înclină a reanaliza conceptul de subiectiv (și, deci, de obiectiv) în contextul dinamicii sociale. În mod special, credem că se cuvine a revedea teza după care „Statul, partidele politice, precum și alte instituții sociale (de drept, de învățământ și cultură, de cult etc.) intervin în dinamizarea activității practice a oamenilor ca factori obiectivi: atât în sensul că au statut existențial, sint structuri cu caracter obiectiv, cât și în sensul că își exercită funcționalitatea lor cu puterea unor forțe motrice obiective (oamenii acționează conștient, se înregistrează deliberat dar *necesar* și, dacă este cazul, *obligatoriu* în activitatea socială instituționalizată)” (p. 21, subliniat în text). Considerarea instituțiilor ca obiective (în sensul filozofic propriu al cuvântului — p. 21), ca aparținând domeniului material (p. 20), fiind mijloace de acțiune „la fel ca orice alt mijloc sau instrument de acțiune productivă” (p. 109) rămâne nedemonstrată, existența lor „în afara” conștiinței, neînsemnând că nu sint subiective (ontologic), în sensul că sint generate prin acțiunea subiectivă a oamenilor (nu la bunul lor plac, neistoricește determinat).

Evidențierea modului de determinare a acțiunii oamenilor oferă prilejul dezvoltării unor idei bine argumentate cu privire la caracterul „ierarhizat” al relațiilor și acțiunilor umane pe nivele implicând supraordonarea (și, deci, subordonarea) diferitelor substructuri. Tocmai prin acest cadru de analiză, cercetarea societății din perspectiva acțiunii de către materialismul istoric se diferențiază și chiar se opune curentelor acționaliste.

Dintre aspectele particulare tratate reține atenția modul modern, interesant, de prezentare a viitorului și a practicii sociale complexe de creare a acestuia. Așa cum apare și în opera unor teoreticieni cu o largă înțelegere dialectică a dezvoltării societății, nu există o linearitate a trecerii de la prezent spre viitor, nu există un viitor prestabilit (sau o singură alternativă față de prezent), ci o deschidere a posibilului spre diferite direcții (necesar determinate în esența lor). „Raportat la viitor, prezentul se înscrie însă totdeauna ca potențialitate a unei pluralități diacronice. Viitorul se prezintă astfel ca o multitudine de stări posibile, a căror înfăptuire depinde de un complex de factori aleatorii, de un cerc de condiții care-l mediază realizarea” (p. 128). Pe acest fond acțional, omul poate juca un rol realmente activ și creator, căci el poate (și trebuie) să evalueze aceste alternative, să le selecteze, să rețină ceea ce concordă cu valorile

și normele de conduită ale grupului. Viitorii posibili capătă o restricție valorică devenind viitori dezirabili. Motivațiile nomologice și cea teleologică devin două fațete ale resortului uman în raport cu construcția viitorului.

Viitorul nu mai apare ca o simplă „tendință” necesară a prezentului, ca o „trecere” (chiar denumită dialectică) a realului în posibil și a posibilului în real. Viitorul se creează de om (așa cum spunea D. Gabor, se inventează de om) nu arbitrar, în sfera determinării istorice, dar nici lipsindu-l pe om de libertatea acțiunii (și deci de responsabilitatea acesteia). „...viitorul cuprinde cimpul de posibilități obiective și ansamblul scopurilor și aspirațiilor agentului acțiunii sociale, de unde rezultă că trecerea de la prezent la viitor nu este numai o relație complexă între real și posibil, ci și o relație complexă între valoare și scop” (p. 133). Construcția viitorului implică modele diferite de gândire, evaluare și de acțiune, strategii diverse în raport cu clasa socială ce își desfășoară activitatea sa creatoare. Un viitor ce va revoluționa radical starea prezentă necesită o schimbare radicală în valorile umane, în scopurile sale dezirabile. Comunismul ne apare ca singura alternativă fundamentală în realizarea unui viitor dezirabil.

Din păcate, această tratare a acțiunii nu-și găsește un spațiu mai amplu, fiind vorba de unele teze care nu se mai regăsesc decât sporadic în substanța de ansamblu a lucrării. Poate că unele tratări ar fi rămas mai puțin generale dacă autorul ar fi introdus în conceptualizarea problemelor această abordare a viitorului (ne referim la unele capitole din partea III-a și a IV-a). Implicația profundă a valorilor în conținutul procesului social o regăsim însă în tratarea pe care autorul o face în legătură cu progresul social. Progresul nu este o consecință inevitabilă a schimbării sociale. Consecințele schimbării pot fi multiple și de semnificație deosebită. Pentru a evalua schimbările, a descifra sensul progresului este necesar a raporta permanent consecințele schimbării la nevoile și scara de valori ale oamenilor dintr-o anumită epocă istorică, clasă socială. În raport cu aceste valori și scopuri, se pot elabora criteriile de evaluare și analiză a progresului social, se pot opera studii comparative etc. Conceptul de om nou trebuie și el abordat dintr-o perspectivă istorică. „Fiecare societate propulsează un nou tip uman, prefigurat anterior pe plan teoretic și ideologic, dar instituit ca realitate în procesul construirii relațiilor ei specifice. Dealtfel, însăși generalizarea acestor relații se înfăptuiește numai prin făurirea omului care corespunde esenței societății respective și militează pentru instaurarea lor ca mediu cotidian de viață socială” (p. 231). Dacă vorbim de un „om nou” în legătură cu societatea socialistă și comunistă, acest fapt

necesită a releva ceea ce este specific tipului de personalitate umană în raport tocmai cu modelul noul orinduirii cărui trebuie să-i corespundă și — în special — pe care trebuie să-o realizeze. Societatea pe care noi o construim va arăta așa cum va fi realizată de oameni, de aceea este necesar a forma acel om capabil a înfăptui viitorul nostru pe care-l dorim și care corespunde opțiunilor și scopurilor noastre. Și în acest capitol, autorul pune numeroase pro-

bleme interesante, invită la o gândire personală, stimulează discuția, oferă posibilități de rezolvare.

În ansamblul său, cartea se înscrie ca o creație valoroasă în domeniul gândirii științifice din țara noastră, continuând a preocupa pe cititor și după ce acesta a parcurs ultimele sale pagini.

Oscar Hoffman

Centrul de cercetări sociologice

Petru Pânzaru, *Condiția umană din perspectiva vieții cotidiene*, București, Edit. Albatros, 1981

Lucrarea lui Petru Pânzaru, *Condiția umană din perspectiva vieții cotidiene*, apărută în Editura Albatros, pare a fi la prima vedere „ușoară”, pare a dispune de o construcție și argumentare științifică fragilă, autorul încearcă chiar să ne convingă că nu este originală, că nu conține idei noi, că nu ne va furniza „trufandale teoretice”. Noi am putea spune însă că dimpotrivă, ne aflăm în fața unei lucrări temeinice, cu o arhitectonică bine pusă la punct, cu o amplă, bogată și foarte variată idee științifică, cu nenumărate demersuri cognitive și reflexi personale, nu doar neobișnuite și îndrăznețe, dar și foarte noi, originale.

Încercând să explice cotidianul prin prisma conceptelor abstracte, autorul construiește o imagine vie, veridică și folositoare a societății și a omului, menită a facilita însușirea și aplicarea unor asemenea cunoștințe de către „marile mase umane pe tot traiectul vieții lor cotidiene” (p. 8). Lucrarea continuă astfel firesc, atât prin conținutul său tematic, cât și prin stilul adoptat, unele preocupări mai vechi ale autorului concretizate într-o lucrare anterioară (*Convingeri științifice și politice*, apărută în 1977). Nu întimplător ea este subintitulată *Cinci noi eseuri în căutarea... unui cititor*.

În centrul lucrării sînt puse trei realități (și concepte) fundamentale: *omul, viața, condiția umană*, chiar dacă autorul le denumește altfel: corp, trebuințe, limbaj și comunicare, psihosocial, psihosocial, valori. Este vorba de omul concret, viu, empiric, constituit din carne, oase, mușchi, nervi, sentimente, pasiuni, dorințe, aspirații, de omul ca întreg, ca totalitate, ca „lume a omului”, după reușitele expresii ale lui Marx și Engels: de viața sa reală, trăită, cu procesele sale miraculoase: nașterea, dragostea, moartea, de destinul său personal și social presărat cu bucurii și

necazuri, cu încredere și scepticism, cu momente mari, înălțătoare, cruciale, dar și cu nenumărate nimicuri și banalități; de condiția umană, socio-naturală, concret-istorică, bună sau proastă, satisfăcătoare, gratificantă sau dimpotrivă. Este vorba, cu alte cuvinte, de om, viață și condiția umană ca *realitate cotidiană*, ca *fapte* direct observabile ce pot deveni obiect al cunoașterii științifice și al acțiunii sociale prioritare în direcția ameliorării lor. Fără a nega alte modalități de interpretare a omului, vieții și condiției umane (abstracte, formalizate, matematizate), autorul arată că preferința sa mărturisită se îndreaptă „către gândirea teoretică saturată și controlată sever de faptele concrete ale vieții social-umane cotidiene” (p. 19). O asemenea perspectivă de abordare este cu atât mai interesantă și utilă cu cît adeseori omul, viața și condiția umană concretă, reală au fost fie neglijate, fie sacrificate în numele unor imperative superioare, iar între timpul (sau destinul) social al omului și cel individual n-au existat relații de potrivire și armonizare, ultimul fiind „înghițit” sau „nesocotit” de primul.

Rînd pe rînd autorul zăbovește și insistă asupra concretului vieții cotidiene atât de important nu doar pentru traiectoria dezvoltării personale ci și pentru traiectoria dezvoltării socio-istorice, asupra necesității cunoașterii omului, vieții și societății nu numai din cărți, tratate, manuale, ci și din realitatea înconjurătoare, din faptele (activitățile, relațiile, comportamentele) social-istorice colective și individuale, o asemenea cunoaștere reprezentînd nu un scop în sine, ci un mijloc eficient pentru îmbunătățirea continuă a condiției umane (primul eseu). Schițînd conținutul noțiunii de condiție umană, elementele sale componente (trebuințele, relațiile interpersonale dintre sexe, comunicarea; „de n-ar fi tre-

buințele, dorințele, satisfacțiile, plăcerile, amintirile; de n-ar fi un bărbat, și o femeie, adică iubirile; de n-ar fi cuvintele... n-ar fi condiția umană", unele caracteristici importante ale ei (repetitivitatea, ciclicitatea, ritmicitatea activităților, relațiilor și necesităților umane), rolul și funcțiile ei (exprimând stadiul concret de dezvoltare a forțelor de producție, a raporturilor dintre oameni, dintre clase, nivelul de trai și modul de trai), relațiile familiale (moravuri, credințe, obiceiuri, tradiții), autorul contribuie la conturarea unei imagini globale, unitare asupra condiției umane (eseul al doilea). Lucrarea denunță apelul (verbal) la dialectică, care a devenit un tip, un loc comun și care, paradoxal, a generat un nou tip de metafizică, și critică cu vehemență unele formulări stereotipe și neconforme cu realitatea (omul „stăpîn” al naturii), aducînd o nouă viziune asupra relației dintre determinismul natural și cel social, inversînd practic raportul cunoscut. În acest sens, ea introduce un nou tip de legi, alături de cele obiective ale naturii și societății, și anume legile obiective ale subiectivității umane care sînt legi psihologice și psihosociale cu mare rol în funcționalitatea concretă a primelor (al treilea eseu). Din acest punct de vedere, autorul propune un model explicativ propriu omului și societății (parcă mai real, complet și veridic decît altele existente în literatura de specialitate) bazat pe considerarea a 12 elemente constitutive (populațiile, ființele corporale, trebuințele, activitățile și relațiile, diviziunea socială a muncii, limbajul și comunicarea, sistemele de valori și norme, sistemele organizaționale, sistemele de învățare, educație, instrucție, cele motivaționale, de atitudine-opinii și comportamentale) logic și legitim interrelaționate între ele (al patrulea eseu). Lucrarea corectează și îmbogățește teza referitoare la relația dintre existența socială și conștiința socială (care nu sînt două sfere separate, două clădiri învecinate, două etaje suprapuse, ci o construcție unică, cu scări interioare, ba chiar cu scări rulante care asigură circulația în ambele sensuri), insistînd atît asupra unor deficiențe ale tratării conștiinței (abstractă, globală, statică), cît și asupra formării și dezvoltării conștiinței socialiste care constituie, după propria mărturie a autorului, „bătălia cea mai grea” (al cincilea eseu).

În susținerea și argumentarea ideilor sale P. Pănzaru face apel la o vastă bibliografie răspîndită și utilizată pertinent în interiorul fiecărui eseu sau strînsă la un loc sub forma unor „microantologii” și „microbibliografii”, care mijlocesc și exteriorizează propria sa psihologie, îl trădează nu doar preferințele, dar și slăbiciunile pentru un autor sau altul. Se face apel, în egală măsură, la poeți, prozatori, actori, oameni de stat, oameni de știință de cele mai diverse specialități (psihologi, so-

ciologi, fizicieni, chimisti etc.), fapt care evidențiază lectura largă a autorului, cultura și erudiția sa și contribuie atît la îmbogățirea și diversificarea paletelor stilistice, cît și la convingerea cititorului asupra perenității subiectului tratat. Cartea atrage și prin stilul cursiv, alert, limbajului sec, rece, uscat, tehnicizat fiindu-i preferat unul plastic, succulent, cald. Unele „încălări” ale uzanțelor și tradițiilor tipografice (în loc de introducere ni se prezintă... încheierea; o serie de motto-uri în loc să fie plasate în fruntea fiecărui eseu, sînt strînse toate la un loc, amplasarea lor corespunzătoare fiind lăsată pe seama cititorului; transcrierea cu majuscule a unor cuvinte; o anumită așezare în pagină etc.) sînt menite a crea o stare de bună dispoziție și de a incita la lectură.

Cartea este elocventă pentru capacitatea autorului de a-și focaliza atenția asupra problemelor cheie ale condiției umane, de a sesiza și selecta esențialul atît din viață, din realitatea cotidiană, cît și din literatura de specialitate, de a sintetiza și oferi o viziune de ansamblu, unitară asupra condiției umane. Ea este saturată de implicațiile psihologice și psihosociale fără de care nici omul, nici viața, nici condiția umană n-ar putea fi înțelese în mod corespunzător.

După părerea noastră, cel mai interesant eseu al lucrării (deși se pare că este cel mai redus ca întindere), este cel de-al treilea, în care autorul își propune o „reconsiderare” a viziunii noastre asupra naturii și mai ales asupra determinismului natural. El se ridică împotriva ruperii sau autonomizării omului și societății de natură, cît și împotriva tezei referitoare la „stăpînirea” naturii de către om ce are la bază ideea „adversității” naturii față de om, concepția că natura și legile ei sînt „oarbe”, stihnice, predominant dăunătoare oamenilor și societății (p. 172—173). Întreg eseu este o pledoarie pentru natura care s-a „instalat” în om, a devenit om și societate și a rămas acolo (p. 177), pentru natura al cărei rol este de vioară înția, dacă nu chiar de dirijor în orchestra vieții (p. 180), pentru demonstrarea priorității determinismului natural, determinarea socială fiind derivată (p. 183), pentru natura care nu este doar o condiție exterioară, un cadru oarecare al vieții sociale, ci vatra ei, factorul care determină activitatea și relațiile sociale fundamentale (p. 188). Ideile par a fi atrăgătoare, seducătoare chiar. Totuși, șocante. Avem chiar impresia (s-ar putea să greșim) că la o exagerare se răspunde cu o alta. Între natură și societate nu există relații de ruptură sau de stăpînire a uneia de către alta, ci mai curînd un *dialog*, un *echilibru permanent* ce conține și momente cînd una este mai „tare” decît cealaltă, cînd una o „stăpînește” pe cealaltă. Apoi, dacă ideea determinismului natural poate fi susținută fără echivoc din punct de

vedere filogenetic, acesta având prioritate în timp, nu același lucru se poate susține sub raport entogenetic. Este adevărat că natura a devenit om și societate, dar sub influența cui, a ei înșiși? Copilul devine om, personalitate numai prin intermediul proceselor de socializare. Societatea prin cortegiul său de fenomene și factori influențează și modifică chiar organizarea structural-funcțională a unor aparate și organe ale corpului omenesc. Predispozițiile naturale ale unei persoane se dezvoltă și își găsesc expresia deplină numai sub influența condițiilor sociale, a muncii, a activității. Dacă predispoziția (ca factor natural) ar fi determinantă ar trebui ca ea să ducă, indiferent de condițiile sociale, la formarea aceleiași aptitudini. În realitate, predispozițiile sînt polivalente, în sensul că o predispoziție poate da naștere la mai multe aptitudini sau pe baza mai multor predispoziții se poate forma una și aceeași aptitudine, aceasta deoarece între predispoziții și aptitudini se interpun factorii sociali, ca factori determinanți. Nu trebuie pierdut din vedere nici faptul că mediul natural „pur” aproape că nici nu există. Sociologul francez Georges Friedmann considera că stimulările naturale (venite de la pămînt, apă, plante, anotimpuri) se rarefiază tot mai mult, în timp ce cele care vin din partea mediului tehnic se multiplică. Aceasta nu înseamnă că primele încetează de a-și pune amprenta asupra vieții individului sau grupului. N-am putea susține însă că ele determină activitatea, relațiile, concepțiile, convingerile, scopurile umane.

La fel de seducătoare este și ideea autorului referitoare la „misterioasa” acțiune a legilor obiective, la necesitatea de a descifra activitatea și relațiile umane aflate în „spațiile”, mai exact spus, „înăuntrul” legilor sociale care exprimă necesitatea obiectivă, participarea subiectivității umane la derularea

vieții sociale fiind de netăgăduit. Importanța legilor de interacțiune sau a legilor obiective ale subiectivității umane, interpușe între legile obiective ale naturii și legile obiective ale societății și istoriei, este bine sesizată și subliniată. În acest sens, autorul scrie: „traectoria destinului colectiv al omului și mai ales personal depinde de deciziile unor oameni apropiați sau depărtați în spațiul social, de înțelegerea sau neînțelegerea altor oameni, de bunăvoința sau rea-voință, de interpretarea actelor sau cuvintelor lor” (p. 199). Prin formulări ca cele de la p. 201, 203 etc., autorul militază pentru umanizarea legilor obiective, adică pentru descifrarea încărcăturii umane din conținutul lor. Și totuși... a stărui atât de mult asupra importanței și semnificației unor asemenea legi obiective ale subiectivității în întreaga activitate umană, la toate nivelurile ei (de execuție, de conducere), nu înseamnă oare a accentua și absolutiza rolul factorilor subiectivi în istorie, practic a subiectiviza viața socială și istoria? Oare, atunci cînd asemenea fapte au loc într-adevăr (pentru că prezența lor nu poate fi pusă la îndoială) nu înseamnă că ele sînt tot o consecință a factorilor obiectivi? Și pentru a-l parafraza pe autor, aș spune: Nu știu. Întreb!

Cartea lui Petru Pănzaru cuprinde multe asemenea idei care nu te lasă în nici într-un chip indiferent. Ea (sau cel puțin o parte din ea) poate fi lăudată sau criticată, apreciată sau contestată, dar nicidecum ignorată, făcînd parte din rîndul acelor care suscită la căutări și reflexii personale, care oferă nenumărate prilejuri de meditație și chiar de studiu. Prin fizionomia ei aproape unică (conținut ideatic, structură și stil) ea se înscrie ca o certă reușită a eseisticii psihosociologice românești.

Lector univ. dr. M. Zlate

Universitatea București

Traian Gânju, *Discurs despre morală*, Iași, Edit. Junimea, 1981

Aparută de curînd în Editura Junimea din Iași, sub egida colecției „Humanitas”, cartea lui Traian Gânju, *Discurs despre morală* este, la prima vedere, o lucrare dificilă de abordat din două motive: pe de o parte pentru că un astfel de subiect interesează mai multe discipline științifice (axiologia, teoria moralei, filozofia, sociologia etc.), iar pe de altă parte complexitatea subiectului face imposibilă tratarea exhaustivă, impunînd în

abordarea temei un înalt nivel, deopotrivă sintetic și selectiv.

Conținutul deosebit de actual al acestui volum este grupat și sistematizat după criterii clare, într-o formă coerentă și deși aparent eseistică, riguros științifică. Fructificînd rezultatele obținute pînă acum în acest domeniu, contribuția lui Traian Gânju are un merit însemnat: se referă aproape în totalitate la

realitatea contemporană a țării noastre, la destinul omului în prezent și în perspectivă.

În concepția autorului, problema fundamentală a moralei constă în „a stabili o dreaptă măsură, integratoare și realistă, între filozofie și sociologie, eu și ceilalți, idee și faptă, singularitate și universalitate, supunere și inițiativă, prescripție-interdicție și creație, rațiune și afectivitate, scop și mijloace, acțiune și înfăptuire, datorie, disponibilitate, timp biologic și timp valoric, spațiu biologic și spațiu valoric, trecut și viitor, conservare și perfecționare, în sfârșit, între ceea ce este individual și ceea ce poate fi în mod ideal” (p. 73).

Prima parte a lucrării abordează concepte fundamentale cum ar fi: morala, norma, valoarea, idealul, subiectul, obiectul, fapta, causalitatea, problema, devenirea, spațiul, timpul, progresul, legea, datoria, aprecierea, limbajul, adevărul; a doua parte, care poartă titlul *Mitul lui Prometeu (ipoteza unui proces de conștiință)* conține câteva eseuri despre om și destin, geneza adevărului, a libertății, a valorii etc. În fine, ultima parte, *Antecedente*, grupează notele bibliografice fundamentale ale autorului, a cărui intenție a fost de a produce o lucrare larg accesibilă, inclusiv pentru aspectele mai abstracte. Din acest motiv și dorind să asigure cursivitatea lecturii, Traian Gâmbu nu a mai încălecat textul cu „citate care ar fi făcut ca atenția cititorului să divagheze de la urmărirea și înțelegerea corectă a explicațiilor și analizei prezentate în discurs”. Plecând de la interdependența conceptelor, pentru analiza și prezentarea cărora Traian Gâmbu depune un efort apreciabil, autorul tratează problemele moralei într-o viziune sistemică, având la bază concepția materialist-dialectică. El și-a propus să analizeze „procesul genetic de devenire morală a omului luând în considerare o experiență socială cît se poate de banală, cotidiană” (p. 71). Asumându-și sarcina de a cuprinde și surprinde integralitatea, organicitatea și dinamica lumii morale, Traian Gâmbu a evitat cu bună știință cercetarea detaliilor eticii și studiul moravurilor. Acest lucru nu-l împiedică însă să realizeze pagini de analiză sociologică profundă, referitoare de pildă la spațiul moral al omului, definit într-o primă accepție de locul nașterii și existența omului. După Traian Gâmbu, „spațiul moral poate fi considerat ca spațiul de rezonanță socială, umană al faptului moral, iar acesta se prezintă sub forma unor cercuri concentrice, gravitînd în jurul subiectului moral” (p. 35). Acești factori ce formează specificul cercurilor concentrice morale, de civilizație, de tehnică, geografici, educaționali, de asociere, spirituali etc., determină, prin combinații originale, identificarea fiecărui cerc concentric. Sînt delimitați totodată și parametrii principali cu ajutorul cărora se poate analiza sistemul moral caracteristic

fiecărui cerc concentric: posibilități de manifestare morală permise, complexitatea raporturilor sociale și interumane, cantitatea și calitatea problemelor concrete de viață, natura particulară a subiectului și obiectului moral. Fiecare cerc concentric — un sistem moral în sine — este integrat într-o structură de genul vaselor comunicante. Examinînd sociologic spațiile morale, Traian Gâmbu se oprește asupra primului cerc concentric, analizînd printre altele dihotomia sat-orăș, prilej cu care distinge o morală rurală și una urbană. În opinia sa acest spațiu are prioritate asupra celui familial, deoarece comunitatea își pune pecetea mai întîi și mai puternic asupra individului decît familia, acceptînd bineînțeles interferența lor. Autorul nu și-a propus să evalueze „cantitatea de moralitate” care revine unui sat sau orăș, ci a dorit să evidențieze natura spațiului moral oferit de modelul de viață urban și rural. Traian Gâmbu consideră că este o „falsă impresie” că satul ar fi depozitarul moralității umane și că orașul ar constitui o degradare a omului, un pas înapoi cum se mai susține uneori. Din moment ce se admite că civilizația urbană este superioară celei sătești, implicit se admite și superioritatea morală a orașului. „Știința, cultura, industria, școala, arta, — se găsesc în oraș, nu în sat — constată T. Gâmbu — ele nefînd specifice vieții rurale”. Afirmările formulate în legătură cu raportul dintre spațiul moral urban și spațiul moral rural, trebuie înțelese în ansamblul transformărilor calitative ce caracterizează amplul proces de omogenizare a societății socialiste românești. Făcînd aceste delimitări, T. Gâmbu diferențiază specificul spațiului moral rural, în care primează normele, obiceiurile, cutumele, uzanțele. Problemele și posibilitățile morale sînt reduse numeric în sat, iar creația valorică, ridicarea la idealitate aproape exclusă. Raportarea la norme este mai puternică decît la orăș, dar inițiativele individuale sînt în general evitate, dinamica relațiilor interumane fiind foarte scăzută. Toate acestea determină un conservatorism moral foarte pronunțat al satului. La polul opus, orașul, prin dinamica net superioară a relațiilor interumane și sociale și prin problemele pe care le ridică, oferă individului multiple posibilități de afirmare morală. Contactele și dialogul dintre oameni sînt stimulate și favorizate de mijloacele tehnice urbane: autobuz, telefon, televizor etc., ca și nivelul și diversitatea dialogului susținut pînd în favoarea superiorității orașului. Această superioritate în plan moral a orașului mai este determinată — susține Traian Gâmbu — și de habitat. Viața în bloc ar favoriza, consideră autorul, dependența habitată care ar influența manifestările morale ale orășanului într-un mod radical deosebit, incomparabil

chiar cu manifestările morale ale săteanului. Complexitatea vieții morale a orașanului este sporită și de numeroasele locuri publice sau de reunire a oamenilor — teatru, cinematograf, stadion. În esență, convingerea lui Traian Gânju este că „aglomerarea urbană pune la îndemna individului ocazii și solici-tări de inițiative personale, deci de creație valorică, mult mai numeroase decât cele oferite de viața rurală. La fel cum, orașul asigură șanse de câștigare a prestigiului, de manifestare ideală, putere de rezonanță și exemplaritate a faptului moral la care săteanul are accesul limitat” (p. 37—38).

În principiu, concluzia lui Traian Gânju că nivelul de civilizație urbană apare la dimensiuni macrosociale ca un factor de progres moral, este desigur justă. Ar fi fost poate necesară preocuparea autorului și pentru evidențierea unor deficiențe care țin de funcționarea orașului — suprasolicitare și stres, aglomerație etc. — care au efecte directe asupra comportamentului oamenilor. Există o bogată literatură de specialitate care atrage atenția asupra degradării comportamentului moral în orașe: alcoolism, delinvență, anemie și alte elemente care țin de psihopatologia socială, cu efecte evidente și în plan moral.

Intențiile autorului de a fundamenta un demers teoretic original sînt și mai evidente în cea de-a doua parte a lucrării, și, în special, în eseurile referitoare la om și destin, idealul omului total, căile destinului. La Traian Gânju, „sensul vieții este ipoteză”, valoarea unei vieți vădindu-se în ipotezele pe care se clădește. Absența valorii și a idealului fac din viață o tulburare haotică și sterilă dominată de marasmul echivalențelor și de lipsa de criterii. Principiul desăvîrșirii este înlocuit

cu principiul conservării iar prezentul blochează curgerea constructivă a timpului, închizînd perspectiva viitorului. Concluzia lui Traian Gânju este că destinul „nu este un mit atîta vreme cît voința noastră se îndreaptă decisiv spre trăirea ideală a vieții. Înaintea destinului omul se află singur cu conștiința sa” (p. 85).

Am nota ca o realizare meritorie a lui Traian Gânju, definiția comunistului ca stare a vieții, conduită omenească, „tipul uman care probează satisfacerea deplină a idealului omului total. Novator în străfundul înținerii, comunistul este promotorul prefacerii continue”. Pentru comunist, a fi uman înseamnă a deveni tot mai uman; pentru el nu există decît un singur prezent — viitorul, plenitudinea guvernează praxiul, adevărul modelează realul iar libertatea însoțește fidel efortul.

Pe parcursul lucrării s-a remarcat maniera integralistă de tratare a problematicei morale analizate, autorul nefăcînd abstracție (sub raport metodic) de aspectele ce intră în domeniile de investigare ale altor științe și în primul rînd ale sociologiei și filozofiei. Cartea *Discurs despre morală* constituie o nouă și valoroasă afirmare a teoriei moralei, consacrand în același timp un autor cu certe virtuți științifice și publicistice. Meritul esențial al lucrării constă în faptul că răspunde în mod creator temei pe care și-a propus-o, nefiind ca să-l parafrăzăm pe autor, doar o contribuție teoretică, ci și „o tulburătoare experiență umană, experiență despre care fiecare își poate da seama că are vocația permanenței ca temă de meditație”.

Florian Popa-Micșan

D.P.M.B.

IDEOLOGIE ȘI DOCTRINE SOCIAL — POLITICE

Daniel Bell, *Les contradictions culturelles du capitalisme*, Paris, P.U.F., 1980

Analiza lucrării pe care o supunem atenției trebuie să aibă în vedere întreaga operă a autorului, cu care formează un tot unitar. Încă din articole precedente unei lucrări ale sale din 1973, *The coming of the industrial society*, el încearcă elaborarea unei periodizări a societății, avînd drept criteriu fundamental nivelul și caracteristicile sistemului tehnologic.

culturelles du capitalisme, Paris,

În elaborarea conceptului de „postindustrial”, Bell s-a bazat pe următorul raționament: din moment ce societățile dezvoltate pot fi definite ca „societăți industriale”, societățile care au fost mai mult extractive decît prelucrătoare trebuie să fie clasificate ca „preindustriale”, iar pe măsură ce apar modificări semnificative ale caracterului tehnologic,

se poate vorbi de „societăți postindustriale”. Acest concept a fost formulat pentru a descrie noul structură ce apar în societățile dezvoltate și s-a impus rapid în limbajul gândirii sociale, în ciuda numeroaselor controverse pe care le-a suscitat și care continuă încă și astăzi. Deși conceptul de „postindustrial” a fost deseori criticat ca fiind vag, din punctul nostru de vedere obiectele trebuie căutate în structura teoriei postindustriale.

Bell încearcă să efectueze o tipologizare a societăților, după modelul sistemului tehnologic. Dar, așa cum au evidențiat chiar criticii nemarxiști, analiza societății din perspectiva nivelului de tehnicitate nu poate omite și tipologizarea fundamentală a acesteia pornind de la evoluția orânduirilor sociale. Critica pe care o facem punctului de vedere al lui Daniel Bell nu se referă la analiza istoriei societății din perspectiva sistemului său tehnologic (asemenea analize își au justificarea lor), ci în ruperea acestei analize de structurile fundamentale ale societății, generate de orânduirea socială.

Continuând ideile din lucrările precedente, Bell oferă în lucrarea pe care o recenzăm o abordare a societății capitaliste din perspectiva conflictelor culturale, considerate însă, independent de conflictele fundamentale generate de structura de clasă. Argumentul central al cărții pe care vrem să o discutăm este prezentat de autor încă de la început; cele trei domenii — economic, politic și cultural — sînt dirijate pe principii opuse; economicul, de către eficiență; cel politic, de către egalitate; în cazul culturii acționează autorealizarea. Rezultanta acestor elemente a produs numeroase conflicte sociale în societatea occidentală din ultimii 150 ani. S-a scris destul de mult despre capitalism ca o victimă a propriilor sale contradicții interne, iar despre civilizația occidentală că resimte o lipsă acută de valori morale, dar lipsesc studii aprofundate în care problema să fie tratată sociologic. Daniel Bell își propune acest lucru, unind cele două aspecte și arătînd că, după opinia sa, contradicția fundamentală a occidentului este de a nu mai avea morala economiei sale și de a nu mai putea face economia unei morale.

Între economie și cultură s-a produs o ruptură; societatea industrială care își bazează forța economică pe raționalizare, eficiență, optimizare intră în conflict cu trăsăturile culturii moderne a lumii occidentale ce caută o reîntoarcere la izvoarele primitive ale expresiei, cu nete tendințe anticognitive și anti-intelectuale. Această ruptură reprezintă criza culturală istorică a întregii societăți burgheze și este o contradicție culturală inevitabilă a capitalismului. De la această situație, care nu este ușor de depășit, se poate ajunge la nașterea societății „postindustriale”.

Sociologul american pune problema rupturii alianței între ordinea morală și ordinea economică, în speranța găsirii unui compromis prin care societatea capitalistă se va acomoda păstrîndu-și neschimbată esența. Într-o primă etapă a dezvoltării ei, societatea capitalistă este confruntată cu un paradox: se combină morala (protestantă în S.U.A.) cu principiul economic liberal „laissez-faire”. Societatea burgheză se simte stabilă și echilibrată între o ordine morală care promovează abstenența, ascetismul, spiritul de economisire și o dezordine economică prin care își întreține dinamismul. Acest sistem care a funcționat în cursul secolului al XIX-lea este supus unei presiuni de ordin cultural, tehnic și economic. Cultura modernă, care se afirmă și ca o reacție împotriva unei ordini morale ale cărei tipare deveneau prea strîmte, câștigă definitiv și se impune în anii '20 ai secolului nostru.

Lovitura decisivă pe care a primit-o morala protestantă a venit chiar din partea capitalismului. Progresul tehnic își impune superioritatea, iar produsele ieftine care inunda piața creează impresia unei false abundențe. Producția de masă, folosirea pe scară largă a electricității duc la apariția confortului pentru pături mai largi de oameni. Publicitatea ia avînt, creditul se folosește intens, producția de serie implică modificări profunde în economie și stilul de viață occidental. Rigorile vechii morale sînt considerate anacronice. Nu se mai clamează economisirea banilor, ci cheltuirea lor, consumul sub toate aspectele. Capitalismul este supus în continuare unor contradicții, deoarece împinge consumatorul spre hedonism, dar caută să mențină pe muncitori sub influența preceptelor morale anterioare. Liberalismul economic este pus și el la îndoială. Dacă în trecut se tindea către un individ controlat și un capitalist liber, tendința pare acum să se inverseze. Rolul statului crește pe plan economic începînd din perioada anilor '30, odată cu inițierea și punerea în aplicare a faimosului „New Deal”. Treptat, în preocupările guvernului își găsește loc o politică tehnică, apoi și o politică socială. Se evidențiază tot mai pregnant dezvoltarea unui sector public, termen pe care Bell nu-l acceptă și îl înlocuiește cu cel de „familie comunitară” deoarece el consideră că modul de administrare se aseamănă mai curînd cu cel al unei familii. Părerea sa este că tendința actuală constă în extinderea familiei comunitare considerînd că societatea devine tot mai pronunțat girată de stat.

Următoarea etapă este cea în care ia naștere și se dezvoltă, în concepția autorului, „societatea postindustrială”. Daniel Bell formulează acest concept nu ca o prezicere, avînd în vedere că el neagă existența legilor obiective ale societății, ca fundament ontic al previziu-

nii, ci ca o interpretare speculativă ce poate măsura de acum înainte realitatea socială.

În cadrul societății „postindustriale”, a cărei dominantă este expansiunea tehnologiei intelectuale, munca este o „partidă între persoane”, produsele artificiale sînt excluse, iar oamenii trebuie să învețe să trăiască împreună. Caracteristicile structurale majore ale societății „postindustriale” sînt informația (care se referă la date de bază ca operațiuni bancare, scheme de producție, analiza inventarului, date de recensămînt și prospectarea pieții) și cunoașterea (văzută ca aprecieri raționale sau rezultate experimentale comunicate altora într-o anumită formă sistemică).

În locul teoriei valorii bazate pe muncă, Bell susține că, spre deosebire de produsele industriale, realizate în unități distincte, vindute, consumate și epuizate, informația și cunoașterea nu pot fi consumate sau epuizate în înțelesul comun și le conferă proprietăți prin care le transformă într-o nouă teorie a valorii. Societatea „postindustrială” este caracterizată de Bell și printr-o teorie a valorii cunoașterii. Cunoașterea, chiar dacă este vindută, rămîne și la producător, este un bun colectiv, fiind accesibilă tuturor, în principiu. O modificare „postindustrială” poate crea o influență directă asupra stabilității sistemului de stratificare a societății, asigurînd o tehnologie mai avansată, și revalorizînd rolul științei.

Pe lîngă existența unei contradicții între cultură și ordinea economică (sau structura socială), Bell pune în discuție chiar coerența internă a culturii și posibilitățile ei de a produce setul de motivații prin care existența cotidiană să capete un sens.

După părerea sa, clasele nu mai sînt generatoare de ideologii, individul nu mai are conștiința apartenenței la o familie sau clasă, ci la o generație, evoluția membrilor familiei nu mai depinde de starea materială a familiei. Importante vor deveni universitățile ca modalități principale de satisfacere a lipsei de informații.

O altă contradicție a culturii moderne este aceea că modernitatea nu se mai poate defini prin raportare la un principiu unificator — cum s-a întîmplat de-a lungul secolelor. În prezent asistăm la varietatea experiențelor culturale, renunțîndu-se la ideea reunirii artei în jurul unui ideal estetic bazat pe raționalități. Aceste modificări creează neliniști și o alterare a valorilor la nivelul individual. Individul devine un cavalier rătăcitor pe domeniile întinse ale culturii, care nu mai are granițe.

După părerea lui Bell problema care se pune este dacă vreodată cultura va putea să-și capete coerența de formă și experiență.

De fapt, Daniel Bell face o critică culturală a stratificării, nu a structurii sociale. El arată că dacă se lichidează inegalitatea culturală în cunoaștere și informație, se rezolvă problema și nu mai este necesară deci lupta de clasă. Autorul mută structura de clasă la nivelul mobilității culturale și consideră că democratizarea accesului la informație duce la rezolvarea contradicției culturale, implicit a condițiilor de la nivelul structurii.

Studiind evoluția capitalismului în țara sa, Bell ajunge la concluzia că, în prezent, societatea americană manifestă o tendință de regroupare. Interesele particulare încep să se adune pe categorii sociale. Apar și conflictele între grupuri din societate. Autorul, eludează însă caracterul obiectiv al luptei de clasă, în concepția sa, conflictele ivite nefiind o luptă între patron și muncitor, ci o metodă de presiune a diferitelor grupuri organizate, pentru a influența bugetul statului în favoarea unuia sau altuia. Apare necesitatea unei etici distincte, bazate pe morală acțiunii. Refine atenția modul în care Bell scoate în evidență inegalitățile societății americane (accesul la cultură, informație), însă nu putem omite faptul că critica adusă rămîne parțială.

De asemenea, teza caracterului central al cunoașterii, care este elaborată și s-a impus prin lucrările sale, merită a fi luată în seamă din perspectiva schimbărilor produse de revoluția tehnico-științifică (autorul nu folosește acest termen, preferînd pe cel de revoluție electronică, informatică). Numeroase teorii elaborate actualmente pornesc direct sau indirect de la ceea ce Bell a pus în evidență, în special conflictele culturale ale capitalismului contemporan. Cu toate acestea, teza caracterului central al cunoașterii nu poate fi ruptă de teoria de ansamblu a lui Bell, ea fiind un argument de bază în susținerea ideii conform căreia societatea „postindustrială” nu mai este caracterizată de lupta de clasă.

Privită în contextul gândirii occidentale contemporane, lucrarea lui Bell se înscrie ca o încercare de a supune realitatea americană contemporană unei analize sociologice mai complexe. Teoria societății „postindustriale”, sub o formă sau alta, este reluată în multe alte încercări de elaborare a unor modele globale de dezvoltare a societății, în care problemele schimbării sociale sînt tratate dintr-o perspectivă îngustă, în sensul că se omite dezvoltarea fundamentală impusă de cerințele trecerii la un nou tip de orînduire socială.

Alternative prezentate de Daniel Bell și soluțiile propuse nu sînt în măsură a rezolva marile probleme ale societății capitaliste contemporane, atît timp cît nu se pune problema

depășirii însăși a orînduirii sociale generatoare a acestor conflicte.

Contradicțiile culturale ale capitalismului rămîn, în esența lor, generate de marile contradicții sociale ale orînduirii respective, iar

abordarea lor se dovedește, în ultimă instanță, eficientă.

Dinu Tenovici

Centrul de cercetări sociologice

Roger Bourderon, *Le fascisme, idéologie et pratiques. (Essai d'analyse comparée)*, Paris, Edit. Sociales, Problèmes-Histoire, 1979

În cel de-al doilea război mondial, ca regim politic, forță militară și ideologie, fascismul a suferit o gravă înfrîngere, dar nu a fost lichidat complet, deoarece cauzele economice, sociale și politice care l-au generat nu au fost eradicate. În perioada postbelică fascismul s-a menținut într-o serie de state, iar în condițiile accentuării contradicțiilor și disfuncționalităților societății capitaliste, a adîncirii continue a crizei sale generale, recidivează în forme noi, ideologia și practicile neofascismului reprezentînd o gravă amenințare la adresa drepturilor și libertăților omului, democrației, progresului și păcii.

Contribuind la aprofundarea unui domeniu mai puțin cercetat, dar esențial pentru cunoașterea și înțelegerea impactului social al fascismului, istoricul francez R. Bourderon realizează o analiză comparativă a celor trei mișcări fasciste „clasice” (fascismul italian, nazismul german și falangismul spaniol) ocupîndu-se de raporturile existente între ideologia și practica lor politică.

Afirmat pe arena istoriei în condițiile unor profunde dificultăți economice, sociale și politice, care au amplificat la maximum contradicțiile societății capitaliste, fascismul a reprezentat, potrivit opiniei autorului, „un tip de răspuns la criza structurală și conjuncturală cu care s-au confruntat societățile capitaliste europene între cele două războaie mondiale” (p. 9).

Studierea comparativă a programelor celor trei mișcări, elaborate atît înainte de cucerirea puterii politice precum și în perioada exercitării acesteia, oferă autorului posibilitatea de a surprinde proveniența eterogenă a elementelor constitutive, împrumutarea tezelor din arsenalul ideologic și programatic al tuturor formațiunilor politice, începînd cu cele de extremă dreaptă și pînă la socialismul reformist. Roger Bourderon apreciază că, dincolo de modul diferit de prezentare, cu accentele și nuanțele înțelinite, programele celor trei mișcări fasciste se caracterizează prin existența unui fond comun și a unei

finalități identice provenind din ideile și obiectivele propuse: primatul naționalismului și vocația imperialistă, funcțiile sporite ale statului și rolul fundamental al armatei, opoziția față de sistemul parlamentar liberal, voința de renovare a moravurilor politice, principiul corporatist, recunoașterea proprietății private și preferința față de întreprinderile mici și mijlocii, depășirea luptei de clasă prin integrarea individului în cadrul comunităților și prin solidaritatea națională, reînnoirea elitelor, independența statului față de biserică și rolul național al școlii. O analiză atentă a acestor teze permite surprinderea unei ierarhii, în sensul că elementele esențiale de ordin doctrinar și afirmațiile de principiu sînt preluate din ideile politice ale extremei drepte și, într-o măsură mai mică, de la forțele politice de dreapta. „Numai inventarul promisiunilor și remediile la unele distorsiuni sociale relevă recurgerea la împrumuturi și din alte orizonturi politice” (p. 27).

Preocupat de întrebarea: ne aflăm sau nu în prezența unor doctrine rigurose elaborate, a unor sisteme ideologice coerente, autorul își propune să descopere principiul esențial, unificator, care să-i permită distingerea caracteristicilor ideologiei fasciste. Baza ideologică — afirmă el — nu este oferită de nici unul dintre principiile pozitive exprimate de cele trei partide. „O singură posibilitate rămîne atunci: unitatea ideologică fundamentală nu provine din opoziția radicală, ireductibilă a fascismului, nazismului și falangismului față de o teorie apreciată de ele întrînsec nocivă? ... Apare astfel clar că ansamblul construcției ideologice pozitive a mișcărilor are o singură referință, total negativă... și anume marxismul. Antimarxismul constituie baza ideologică comună a mișcărilor fasciste” (p. 34). Obiectivul primordial proclamat direct sau implicat în toate aspectele mișcărilor fasciste este distrugerea marxismului, căruia i se reproșează două „tare” fundamentale: afirmarea tezelor luptei de clasă și a inter-

naționalismului, ideologii fasciști afirmând că victoria marxismului va antrena sfârșitul ordinii naturale, a oricărei forme de organizare socială. Ideologia fascistă se prezintă drept singura alternativă total opusă „marxismului distrugător” și „liberalismului neputincios”, o doctrină eficientă, capabilă să sustragă masele de sub influența teoriei revoluționare. Credibilitatea și legitimitatea sa nu trebuiau să provină din elemente raționale și științifice, ci din mituri, adevăruri absolute și sloganuri care să declanșeze pasiunile individuale și colective și să aibă asupra lor impactul sperat.

Elementele fundamentale ale ideologiei fasciste, ideile-forță destinate să ofere mișcărilor eficacitate, axele în jurul cărora gravitează întregul demers teoretic sunt considerate de Roger Bourderon teoria națiunii și a statului, concepția privind rolul individului și a exercitării autorității și principiile organizării sociale. Conform afirmațiilor făcute de fondatorii mișcărilor, ele sunt destinate să ofere răspunsuri decisive și total opuse marxismului, să realizeze în jurul partidelor fasciste majoritatea membrilor societății pentru realizarea obiectivelor urmărite.

Națiunea, susțin ei, și-a pierdut sensul iar existența ei se află în pericol; principalii săi dușmani sunt tezele marxiste privind lupta de clasă și internaționalismul proletar. Naționalismul exclusiv, dublat în cazul nazismului de rasism, justifică, expansionismul și imperialismul statelor fasciste, oferind motivații sociale destinate să convingă masele de necesitatea participării lor la îndeplinirea misiunii externe a națiunii și promițându-le prosperitatea internă. În doctrina nazistă, națiunea este considerată o construcție istorică care nu dispune de forța mobilizatoare necesară, de aceea se încearcă unificarea germanilor pe baza comunității de rasă, a legăturilor de sânge în lupta pentru menținerea purității rasei, apreciindu-se că ideea solidarității rasiale are un impact social mult mai puternic decât cel provocat de solidaritatea națională.

Deși ideologia fascistă susține că statul are menirea să conducă națiunea spre realizarea scopurilor sale, să reconcilieze indivizii și să le unească și direcționeze eforturile, acesta apare ca stat totalitar, preluând în integralitatea lor destinele individuale și activitățile sociale, îndeplinind sarcinile naționale esențiale, realizând integrarea completă în cadrul societății a membrilor săi. Deoarece se consideră că rolul său este de unificator al energiilor naționale, de educator, statului fascist i se refuză orice intervenție directă în viața economică. Prin esența sa, el se deosebește radical de statul liberal, care, conform afirmațiilor ideologilor fasciști, în loc să unifice, divizează, distruge unitatea spirituală prin acceptarea sistemului majoritar. Considerând statul o forță spiri-

tuală și conferind educației un rol considerabil se urmărește justificarea puterii sale absolute și a posibilităților sale nelimitate de intervenție în toate domeniile, public și privat, individual și social cît și a folosirii tuturor mijloacelor propagandistice și chiar a violenței fizice, în scopul convingerii maselor că singura ideologie capabilă să salveze societatea amenințată de marxism este ideologia fascistă.

Antimarxismul ideologiei fasciste, consideră Roger Bourderon, este deosebit de evident în analizele privind rolul și locul individului în societate, în aprecierile vizînd sistemul capitalist unde cu toate că se întîlneau numeroase idei care datorită caracterului lor demagogic au dezorientat masele, permit printr-un studiu atent și riguros, să se descifreze adevăratele intenții. Exaltarea muncii creatoare, a valorii muncii, în special a celei manuale, ideea protejării muncii împotriva oricăror abuzuri, critica „răului capital” sînt unele din ideile prin care se urmărește deturnarea maselor de la lupta de clasă, acceptarea ordinii social-politice și economice existente. Afirmînd că personalitatea nu se poate dezvoltă decât prin integrarea individului în comunitatea națională și în „grupele naturale”, fascismul neagă existența claselor sociale, prezentate drept „un cadru artificial fără consistență reală, inventate pentru a face credibilă dogma monstruoasă a luptei de clasă” (p. 76). Ideologii fasciști adoptă această atitudine numai față de clasa socială în sensul marxist al cuvîntului, de grup social deosebit de celelalte prin poziția membrilor săi față de mijloacele de producție, recunoscînd existența claselor sociale, categorii sau grupuri în număr infinit, ale căror limite sînt imposibil de precizat. Inegalitatea dintre oameni provine nu din poziția lor în producție, ci din inegalitatea meritelor și calităților personale, este o realitate implacabilă, deoarece în lupta dintre indivizi se produce o selecție dură învingătorii fiind personalitățile destinate să conducă masele. Elita, singură poate să-și asume responsabilitățile naționale, datorită faptului că este constituită din indivizii superiori caracterizați prin forță, inițiativă și voință, cunoscători ai destinului național. Ea cunoaște un permanent proces de reînnoire pe baza principiului selectiv, a aportului de sânge nou. Inegalitatea dintre indivizi nu este cauzată de organizarea socială ci rezultă din legile existenței; cei slabi trebuie să se resemneze cu situația lor inferioară, să o accepte cu demnitate și împreună cu cei puternici să participe la realizarea misiunii naționale, vizînd suprimarea oricărei speranțe într-o posibilă schimbare a situației lor, justificarea inegalităților sociale, a agravării acestora. Nerecunoașterea claselor sociale, a luptei dintre ele reprezintă un punct esențial în sublinierea adversității față de

teoria marxistă, în distrugerea oricărei conștiințe de clasă.

Analiza comparativă a demersurilor ideologice ale celor trei mișcări fasciste permite lui Roger Bourderon să releve că nu se urmărește transformarea radicală a raporturilor sociale, că se recunoaște proprietatea privată și rolul capitalului. Sistemul capitalist nu este criticat în aspectele sale fundamentale, blamul la adresa „răului capital”, a abuzurilor vizează fenomene individuale și nu sociale. Fascismului, afirmă ideologii săi, îi revine rolul instaurării „adevărului socialism”, bazat pe armonia socială, depășindu-se astfel atât capitalismul tradițional cât și amăgitoarele speranțe de eliberare ale socialismului marxist.

În afara numeroaselor împrumuturi care-i conferă o imagine eclectică, fragmentară, nesistematică, ideologiei fasciste i se disting și unele elemente de noutate, de originalitate. În primul rând radicalizarea, în sens conservator, a elementelor preluate din teoriile preexistente, nerecunoașterea izvoarelor sale de inspirație și prezentarea sa ca o ruptură totală cu ceea ce a precedat-o, denunțând nu numai marxismul, dar și liberalismul și conservatorismul, în toate variantele lor. Fascismul este considerat „o a treia cale, pură, dură și singura posibilă între marxism și diversele curente reprezentând ideologia burgheză” (p. 109), înfățișându-se drept singura cale revoluționară și unica capabilă a reconcilia comunitatea națională” (p. 111), oferind un conținut și mai ales o formă populară unui sistem profund reacționar, antidemocratic, elitist și totalitar.

Roger Bourderon ajunge la concluzia că în pofida particularităților naționale ale celor trei mișcări, a existenței unor elemente și nuanțe specifice, există un fond comun programatic,

ideologic și al practicilor fascismului, decurgând din obiectivele lor comune: integrarea completă, politică, socială, economică și ideologică a membrilor societății într-un stat totalitar, nedemocratic, lichidarea deplină și definitivă a mișcării muncitorești și eliminarea oricărei posibilități de intervenție a maselor în viața națiunii. Soluția propusă de fascism pentru depășirea crizei societății capitaliste a corespuns intereselor cercurilor burghezei monopoliste, preocupate de adaptarea la noile condiții, de găsirea unor modalități adecvate acestora, de exercitare a puterii politice în perioada trecerii la capitalismul monopolist de stat.

Lucrarea *Fascismul. Ideologie și practici*, realizând o analiză științifică riguroasă, orientată îndeosebi spre cercetarea metodologică și desprinderea unor concluzii de fond, reflectând efortul autorului de a sesiza, dincolo de aparențe și particularități, fundamentalul, esența fenomenului studiat, reprezintă o contribuție la cunoașterea și studierea ideologiei fasciste, oferind răspunsuri unor probleme referitoare la natura de clasă a fascismului, la raportul dintre ideologia și practica politică, subliniind rolul ideologiei în legitimarea și justificarea antimarxismului și totalitarismului. Sesizând pericolul grav pe care l-a reprezentat fascismul, autorul francez dă o ripostă științifică, competentă acelor grupuri politice, care în ultimii ani, își orientează preocupările în direcția reabilitării fascismului, sau a celor care preiau în arsenalul lor programatic și ideologic idei a căror sorgintă este în mod evident ideologia fascistă.

Maria Fanta

Academia de studii economice

Marshall Sahlins, *Critique de la sociobiologie. Aspects anthropologiques* (Critica sociobiologiei. Aspecte antropologice), trad. de l'anglais par Jean-François Roberts, col. Bibliothèque des sciences humaines, Gallimard, 1980

Lucrarea, apărută încă din 1976 în Statele Unite, constituie o replică dată tezelor principale apărute de Edward O. Wilson în lucrarea *Sociobiology: The new synthesis* (1975), furnizând, în același timp, reperele unei contribuții critice la edificarea unei antropologii care dobândește astăzi o recunoaștere sporită.

Apariția lucrării lui Wilson s-a bucurat de o răspindire rapidă în cadrul publicului, unii autori evaluând-o drept un adevărat eve-

niment istoric. Cartea a fost analizată și dezbătută în detaliu, constituind chiar subiectul unor anchete sau titluri apărute în cotidienele americane de mare prestigiu („New York Times”, „Chicago Tribune” etc.) În aceeași măsură, sociobiologia a devenit o disciplină nouă în programul universităților din Harvard, Chicago și Michigan, ca și o temă de dezbatere privilegiată în cadrul seminarelor anuale ale Asociației americane de

antropologie și în alte grupări și reuniuni științifice. Într-un cuvânt, apariția lucrării semnate de Wilson a constituit ocazia unei adevărate „crize de cunoaștere și de conștiință” extinsă nu numai în domeniul academic dar și în alte medii angajând, deopotrivă, factorul politic și ideologic.

Cartea lui Marshall Sahlins se înscrie în controversa generată de apariția lucrării lui Wilson, tratând principalele probleme intelectuale și ideologice implicate de punctul de vedere antropologic în general și de sociobiologie în mod particular, asupra culturii. Aceasta, întrucât problema centrală evidențiată de sociobiologie este autonomia culturii și a studiului ei, adică integritatea culturii atît ca „lucru în sine” cît și în calitatea ei de a reprezenta o „creație simbolică” a omului. Ideii conform căreia semnificațiile se constituie în plan social îi este opusă ideea că interacțiunile umane sînt determinate în plan biologic. Această idee generează, la rîndul ei, concepția evoluționistă conform căreia genotipurile (implicit, totalitatea trăsăturilor ereditare ale individului) manifestă tendința de maximizare a șanselor lor de reproducere, o concepție reprezentînd o nouă formă a sociologiei utilitariste care transferă în plan biologic calculul utilităților realizate de-a lungul raporturilor sociale.

Drept consecință, sociobiologii își propun schimbarea formei și structurii științelor umane „noua sinteză” fiind chemată să integreze științele umane, morale și politice din punct de vedere al obiectului de studiu. Întrucît acest obiect nu este unul exclusiv, științele menționate se pot încorpora într-o biologie evoluționistă sau pot produce datele fundamentale care o determină. Considerînd sociologia ca și alte științe sociale drept domenii ale biologiei, sociobiologia are funcția de a formula într-un mod nou fundamentele științelor sociale, pentru a le putea integra „noi sinteze”. „Rămîne să știm — se întreabă Wilson — dacă se va dovedi posibil să trecem astfel, la o biologizare efectivă a științelor sociale” (1975, p. 4).

Răspunsul pe care îl oferă Sahlins este unul negativ: pentru a fi o condiție absolut necesară a culturii, biologia trebuie să fie și o condiție suficientă; ea nu poate însă, caracteriza proprietățile culturale ale comportamentului uman și nici variațiile lor de la un grup social la altul.

Din punct de vedere politic, sociobiologia a fost atacată de la stînga, mai ales datorită implicațiilor sale pentru menținerea unui capitalism conservator ca și pentru darwinismul social promovat. Astfel, sociobiologii sînt considerați a practica o legitimare ideologică a unei situații de opresiune în cadrul căreia ei sînt „protagoniști foarte puțin privilegiați”.

Această concluzie pare suprinzătoare întrucît se pare că nici Wilson și nici partizanii concepției lui n-au fost conștienți de reacțiile ideologice și de dimensiunile politice ale tezelor sociobiologice. Întrucît nu există în mod necesar, un raport între caracteristicile culturale ale unei acțiuni, instituții sau credințe anumite și motivele care-i călăuzesc pe indivizi de a participa la ele, crede Sahlins, nu se poate infera asupra raporturilor sociobiologice cu capitalismul occidental concurențial. Însăși o asemenea apreciere trebuie supusă unei analize valabile la nivel cultural — mai ales datorită inadecvării caracteristicilor acțiunii ideologice la calitatea intenției, ceea ce exclude — subliniază autorul — eventualitatea „comodă a unei elucidări la nivel individual” (p. 17). De aceea, nu se poate stabili un izomorfism logic între sociobiologie și autoritarismul social. Așa cum considera Wilson într-un interviu, referindu-se la Noam Chomsky, acesta este un „ineist” deși este, în același timp, un om onorabil din punct de vedere politic. Din punct de vedere științific, a pune accentul pe libertatea și maleabilitatea infinită a comportamentului uman și a neglija constrîngerile biologice, înseamnă tot o constrîngere culturală. Totuși, cum se poate explica fascinația exercitată de sociobiologie asupra publicului? Nu este și ea tot un fapt social? Dezbateră ideologică ocazionată de sociobiologie reprezintă ea însăși un fenomen cultural deosebit de important. Ea sugerează că există o legătură profundă între teoria acțiunii umane propusă de sociobiologie și conștiința de sine manifestată de occidentali în legătură cu propria lor existență socială. Sintem aici în prezența unei anumite relații între modelul biologic al regnului animal și modelul pe care indigenii și-l fac ei înșiși. Dacă indigenii aparțin altui trib, antropologul nu trebuie să creadă o clipă că poate descoperi această relație. Numai în acest spirit etnografic care evită antropocentrismul — crede Sahlins — pot fi abordate problemele ideologice ale sociobiologiei. Structurată în două părți și patru capitole (I. *Biologie și cultură* 1. Critica sociobiologiei vulgare; 2. Critica sociobiologiei științifice; selecția de rudenie și II. *Biologie și ideologie* — 3. Transformări ideologice ale „selecției naturale”; 4. Dialectica populară a naturii și culturii), lucrarea *Critica sociobiologiei. Aspecte antropologice* denunță cu vigoare deformările actuale ale unor concepții care văd în sociobiologie o „nouă revoluție coperniciană” care încearcă să plaseze omul și cultura în contextul animalității concurente. A accepta însă „noua sinteză” înseamnă a pune capăt realizărilor și scopurilor științelor umane. Nu este suficient de a identifica instituțiile umane cu formele „societăților” animale sau a elibera comportamentele umane de

o terminologie antropomorfică pentru a stabili o continuitate între fenomenele animale și sociale. De fapt, limbajul este propriu numai omului, la fel ca și funcția simbolică ce-o exprimă limbajul și care introduce o discontinuitate radicală în univers. De aceea, actele umane nu se pot înțelege decât prin semnificația care o capătă într-un sistem de instituții, în cadrul căreia rudenția a jucat mult timp un rol primordial la antipodul oricărei „realități biologice”.

În prima parte a lucrării, *Biologie și cultură*, autorul definește câteva insuficiențe ale sociobiologiei ca teorie a culturii. Criticând așa-numita „sociobiologie vulgară” lucrarea amintește câteva dintre cele mai importante concepții promovate de autori cum ar fi E. O. Wilson, R. L. Trivers, W. D. Hamilton, R. Alexander, M. West-Eberhard. Cea mai mare parte dintre aceștia nu s-au axat și asupra ideii că la om, organizarea socială ilustrează dispoziții naturale. Această idee constituie calul de bătaie al unor autori recenți, reprezentanți ai unui determinism biologic mai puțin riguros, cum ar fi Ardrey, Lorenz, Morris, Tiger și Fox.

Sociobiologia vulgară consideră că gusturile și dispozițiile înăscute la om — de exemplu, agresivitatea sau altruismul, camaraderia, sexualitatea etc. — se realizează în instituții sociale care reprezintă expresia imediată a dispozițiilor comportamentale sau a efectelor menționate. Interacțiunea organismelor va înscrie aceste tendințe fiziologice în raporturile lor sociale, motiv pentru care se poate observa la om o corespondență între caracteristicile biologice și proprietățile sistemelor sociale.

Întreprinzând în continuare o critică detaliată asupra tezelor „sociobiologice științifice” Sahlins constată că la baza ei stă ideea după care comportamentul social se conformează principiilor evoluționiste valide, în special principiului de automaximizare a fiecărui genotip, ceea ce va constitui logica fundamentală a selecției biologice. O noțiune importantă este aceea de „selecție de rudenie”, conform căreia comportamentul social al omului este determinat de un calcul al șanselor de reproducere al individului, orice conduită socială sau asocială se poate explica din punct de vedere evoluționist, prin tendința materialului genetic de a se maximiza de-a lungul timpului. Refuzarea acestei concepții constituie baza criticii „sociologiei științifice” întreprinse de Wilson și partizanii săi.

A doua parte a lucrării lui Sahlins, *Biologie și ideologie* vizează transformările aduse teoriei evoluției de către implicațiile sale în domeniul organizării social-umane. Scopul principal al acestei părți constă în demonstrarea amalgamului „selecției naturale” în accep-

ția sa tradițională, cu teoria acțiunii sociale ce caracterizează piața competitivă, teorie care caracterizează ea însăși o stare recentă și bine delimitată de evoluția culturii euro-americane. Corespunzând inițial principiului reproducției diferențiale, noțiunea de selecție devine sinonimul optimizării sau maximizării genotipurilor considerate izolate, bazat pe exploatarea unui organism de către altul, în numele unei întăriri egoiste a aptitudinii genetice. Trecând prin aceste transformări, selecția își pierde poziția sa, pe plan teoretic, de a constitui forța directoare a evoluției. Această poziție revine deci la proiectul subiectiv al maximizării genetice a individului. În ansamblul interpretării propusă de evoluționism, se oferă selecției rolul de mijloc în serviciul obiectivelor organismului.

Ultimul capitol al lucrării urmărește evoluția paralelă a conștiinței de sine manifestată de sociologie și concepțiile populare, în legătură cu civilizația occidentală. Din ziua în care Hobbes a încadrat societatea burgheză a timpului său în starea de natură, ideologia capitalismului poartă amprenta unei dialectici reciproce a conceptelor populare ale naturii și culturii. Concepută ca imagine a unui sistem funcțional, natura a favorizat la rândul ei explicația ordinii sociale umane și reciproc, într-un schimb perpetuu între darwinismul social și capitalismul „natural”. În această perspectivă, sociobiologia nu este decât faza actuală a unui asemenea ciclu de alternanțe: comportamentul social al omului dobândește ca fundament o concepție avansată — științifică — a evoluției biologice, ai cărei proprii termeni de referință sînt cei a unei reprezentări a acțiunii economice sub formă culturală. De unde se poate explica și reacția politică față de programul „Noii sinteze” proclamate de sociobiologie. Dacă de la Descartes și Hobbes, o imagine a obsedat conștiința omului occidental și al științelor umane: aceea a omului mașină și a automatismului social determinat de nevoile individului și fundament al societății, trebuie ca antropologul să degaje sensul fascinației exercitată de această „nouă sinteză” care se estompează ca știință și pătrunde în domeniile cele mai diverse ale cunoașterii, de la utilitarismul sociologic la economia marginalistă, trecând prin teoria jocurilor și a lingvisticii carteziane a lui Chomsky.

Evaluând, de pe poziții programat neutre ideologic, consistența și inconsistența tezelor sociobiologiei, lucrarea lui Marshall Sahlins reprezintă și o încercare de a identifica resortul profund al „individualismului posesiv” ca și dialectica naturii și culturii caracterizând bazele și mecanismele de funcționare ale societății capitaliste contemporane.

Sorin Rădulescu